II

(Säädökset, joita ei tarvitse julkaista)

KOMISSIO

KOMISSION PÄÄTÖS,

tehty 20 päivänä toukokuuta 1998,

yrityskeskittymän julistamisesta yhteismarkkinoille ja ETA-sopimuksen toimintaan soveltuvaksi

(Asia IV/M.1016 — Price Waterhouse / Coopers & Lybrand)

(tiedoksiannettu numerolla K(1998) 1388)

(Ainoastaan englanninkielinen teksti on todistusvoimainen)

(ETA:n kannalta merkityksellinen teksti)

(1999/152/EY)

EUROOPAN YHTEISÖJEN KOMISSIO, joka

ottaa huomioon Euroopan yhteisön perustamissopimuksen,

ottaa huomioon Euroopan talousalueesta tehdyn sopimuksen, ja erityisesti sen 57 artiklan 2 kohdan a alakohdan,

ottaa huomioon yrityskeskittymien valvonnasta 21 päivänä joulukuuta 1989 annetun neuvoston asetuksen (ETY) N:o 4064/89 [1], sellaisena kuin se on viimeksi muutettuna asetuksella (EY) N:o 1310/97 [2], ja erityisesti sen 8 artiklan 2 kohdan,

ottaa huomioon 21 päivänä tammikuuta 1998 tehdyn komission päätöksen aloittaa menettely tässä asiassa,

ottaa huomioon keskittymiä käsittelevän neuvoa-antavan komitean lausunnon [3],

sekä katsoo seuraavaa:

(1) Komissio vastaanotti 11 päivänä joulukuuta 1997 asetuksen (ETY) N:o 4064/89 4 artiklan mukaisen ilmoituksen suunnitellusta keskittymästä, jolla Price Waterhouse ja Coopers & Lybrand sulautuisivat kokonaisuudessaan mainitun asetuksen 3 artiklan 1 kohdan a alakohdan mukaisesti. Koska kyseinen sopimus tehtiin ennen 1 päivää maaliskuuta 1998, komissio sovelsi asetusta (ETY) N:o 4064/89 (jäljempänä 'sulautuma-asetus') sellaisena kuin se oli ennen kuin sitä muutettiin asetuksella (ETY) N:o 1310/97.

(2) Tutkittuaan alustavasti ilmoituksen komissio tuli siihen tulokseen, että suunniteltu keskittymä voisi luoda tai vahvistaa määräävää asemaa, minkä seurauksena tehokas kilpailu estyisi huomattavasti yhteismarkkinoilla tai niiden merkittävällä osalla, ja sellaisenaan herätti vakavia epäilyjä sen soveltuvuudesta yhteismarkkinoille.

I. OSAPUOLET

(3) Sekä Price Waterhouse (jäljempänä 'PW') että Coopers & Lybrand (jäljempänä 'C&L') kuuluvat ns. "kuuden suuren" maailmanlaajuisen tilintarkastus- ja kirjanpitoyrityksen ryhmään ("*Big Six*"). Muut neljä ovat Arthur Andersen (jäljempänä 'AA'), Deloitte Touche Tohmatsui International (jäljempänä 'DTTI'), KPMG sekä Ernst & Young (jäljempänä 'E&Y').

[1] EYVL L 395, 30.12.1989, s. 1; korjattu versio EYVL L 257, 21.9.1990, s. 13.
[2] EYVL L 180, 9.7.1997, s. 1
[3] EYVL C 56, 26.2.1999, s. 12

(4) Molemmat osapuolet toimivat samalla liiketoiminnan alalla eli tarjoavat asiantuntijapalveluita, joihin kuuluvat lainsäädännön edellyttämä tilinpäätöksen ja kirjanpidon tarkastus (”lakisääteinen tilintarkastus”), muut tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelut, verotuksen neuvontapalvelut, liikkeenjohdon konsulttipalvelut mukaan lukien tietotekniikka, strateginen suunnittelu ja henkilöstöresurssit, yritysrahoituksen neuvontapalvelut sekä konkurssipalvelut.

II. **TOIMENPIDE**

(5) Price Waterhouse ja Coopers & Lybrand tekivät 17 päivänä syyskuuta 1997 sopimuksen, jolla ne sulauttavat maailmanlaajuiset verkostonsa.

(6) Ehdotettu keskittymä toteutetaan sulautuman avulla. Koska molemmat organisaatiot ovat kansainvälisten yritysten johtamia kansallisten yksiköiden muodostamia kansainvälisiä verkostoja, sulautuma toteutetaan useilla liiketoimilla ja sopimusjärjestelyillä, joilla nämä kaksi verkostoa yhdistetään maailmanlaajuisesti. Käytännössä osapuolet muodostavat uuden integroidun rakenteen (”yhteenliittymäsopimus”), joka vastaa ”PW:n yhteenliittymäsopimuksen” (*PW Combination Agreement*) olemassa olevaa rakennetta. Tietyllä alueella liiketoimintaa harjoittavat PW:n yritykset sulautuvat samalla alueella toimiviin C&L:n yrityksiin. Tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen tarjoamisesta annetusta kansallisesta lainsäädännöstä riippuen yhteenliittäminen toteutetaan joissain tapauksissa asianomaisten yritysten muodollisella sulautumalla tai siten, että jompikumpi yritys ostaa toisen yrityksen liiketoiminnot ja omaisuuden. Molemmat yritykset voidaan myös muodollisesti purkaa ja niiden tilalle perustetaan uusi yritys. Lukuisten paikallisten sulautumien tuloksena syntyneet uudet yhdistetyt yksiköt liitetään sitten uuteen ”yhteenliittymäsopimukseen”.

III. **KESKITTYMÄ**

(7) Molemmat osapuolet ovat kansainvälisiä verkostoja, jotka muodostuvat erillisistä itsenäisistä kansallisista yrityksistä, jotka toimivat yhteisellä nimellä ja noudattavat toiminnassaan samoja ammatillisia ja palveluun liittyviä standardeja. Koska osapuolet muodostuvat useista osakkaista, on tarpeen tutkia, voidaanko yritysryhmiä pitää sulautuma-asetuksessa tarkoitettuina itsenäisinä yrityksinä, joiden yhdistäminen synnyttää sulautuma-asetuksen 3 artiklan 1 kohdan a alakohdan mukaisen yksittäisen keskittymän.

(8) Kuten 6 kohdassa mainittiin, uuden yrityksen rakenteen perustana on PW:n yhteenliittymä. Jos lähdetään siitä oletuksesta, että keskittymän lopputuloksena syntyy yksi yritys eli itsenäinen taloudellinen yksikkö, on tarpeen tutkia, onko PW:n yhteenliittymään keskittynyt riittävän paljon päätösvaltaa ja taloudellisia etuja, jotta siitä on tullut sulautuma-asetuksessa tarkoitettu itsenäinen taloudellinen yksikkö. Näin voidaan määrittää, onko käsiteltävänä oleva toimenpide sulautuma-asetuksen 3 artiklan 1 kohdan a alakohdassa tarkoitettu sulautuma, eli syntyykö aikaisemmin itsenäisten yritysten toiminnan yhdistämisen tuloksena itsenäinen taloudellinen yksikkö.

(9) PW-yhtymä on pitkälle integroitunut, koska sen rakenne on kehittynyt merkittävästi viime vuosina. Ennen yhteenliittymäjärjestelyjä PW:n yritykset toimivat verkostona, jolla oli yhteinen nimi ja joka noudatti samoja ammatillisia ja palveluun liittyviä standardeja. Jokainen yritys toimi pääasiassa omalla alueellaan ja siirsi tilaisuuden tullen töitä toisella alueella toimivalle PW:n yritykselle.

(10) Koska tämä rakenne ei osoittautunut toimivaksi liiketoiminnasta aiheutuvien kulujen ja voimavarojen käytön suhteen, ja koska kansainvälisen liiketoiminnan organisoinnissa esiintyi ongelmia, PW otti tilanteen korjaamiseksi käyttöön uuden järjestelmän, jossa yhteenliittymälautakunta (*Combination Board*) tekee arvioita ja neuvoo kansallisia yrityksiä käytännöllisesti katsoen kaikissa niiden liiketoimintaan liittyvissä asioissa. PW:n Euroopan yhteenliittymä hyväksyttiin vuonna 1988, jotta PW:n eurooppalaiset yritykset voivat toimia tavalla, joka sovittaa PW:n yksittäisten yritysten omistajien edut yhteen ja edistää yhteisten etujen mukaista toimintaa. Näin yritykset eivät tee liiketoiminnassaan päätöksiä, jotka ovat niiden oman edun mukaisia, mutta haitaksi jollekin toiselle yhteenliittymään kuuluvalle yritykselle. Tämän lisäksi Yhdysvaltain PW teki kahdenvälisiä sopimuksia muun muassa Meksikossa, Intiassa, Israelissa ja Japanissa toimivien PW:n yritysten kanssa. Näiden sopimusten mukaisesti yritykset yhdistivät voimavaransa ja sovittivat yhteen toimintansa molempia hyödyttävällä tavalla. PW:n Euroopan yhteenliittymää on vastikään laajennettu Euroopassa ja

Yhdysvalloissa toimivien PW:n yritysten välisellä yhteenliittymäsopimuksella. Yhteenliittymään kuuluvat PW:n yritykset toimivat yhdessä itsenäisenä taloudellisena yksikkönä. Yhteenliittymään kuuluvat PW:n yritykset Länsi-Euroopassa, Yhdysvalloissa, Itä-Euroopassa, Lähi-Idässä, Pohjois-Afrikassa ja Etelä-Afrikan tasavallassa.

(11) [. . .] [1]

(12) [. . .]

(13) [. . .]

(14) [. . .]

(15) [. . .]

(16) Edellisten kohtien kuvauksen perusteella näyttää siltä, että PW:n yhteenliittymä on merkittävässä määrin integroitunut. [. . .]

(17) Edellä esitetystä käy ilmi, että yritysjohtoa ja [. . .] on keskitetty merkittävästi. Sulautuma-asetuksen kannalta toimenpiteen tuloksena syntyy itsenäinen taloudellinen yksikkö ja toimenpiteessä on kyse yksittäisestä keskittymästä, jossa PW kokonaisuudessaan on toinen osapuoli. Tässä yhteydessä ei käsitellä sitä, muodostavatko C&L:n yritykset itsenäisen taloudellisen yksikön, koska PW:n ja C&L:n kansallisten osakkuusyhtiöiden välisiä lukuisia sulautumisia käsitellään joka tapauksessa osana näiden kahden yritysryhmän välistä yhtä toimenpidettä. Tämän vuoksi tämän asian kilpailullisen arvion kannalta merkityksellisiä ovat kaikki Euroopan talousalueella toteutetut paikalliset sulautumat.

IV. YHTEISÖNLAAJUINEN ULOTTUVUUS

(18) Osapuolten yhdistetty maailmanlaajuinen kokonaisliikevaihto on yli 5 000 miljoonaa ecua (Price Waterhouse 4 630 miljoonaa ecua, Coopers & Lybrand 5 305 miljoonaa ecua). Kummankin osapuolen yhteisön alueelta kertynyt kokonaisliikevaihto on yli 250 miljoonaa ecua (Price Waterhouse 1 301 miljoonaa ecua, Coopers & Lybrand 2 249 miljoonaa ecua). Vaikka C&L:n osakkuusyhtiöitä kohdeltaisiin erillisinä yksiköinä, niiden liikevaihto ylittää 250 miljoonaa ecua ainakin kolmessa jäsenvaltiossa, eli Yhdistyneessä kuningaskunnassa (772 miljoonaa ecua), Alankomaissa (299 miljoonaa ecua) ja Saksassa (487 miljoonaa ecua). Osapuolten yhteisön alueelta kertyneestä kokonaisliikevaihdosta ei tule yli kahta kolmasosaa yhdestä ja samasta jäsenvaltiosta, eikä osapuolten EFTAn alueelta kertyneestä kokonaisliikevaihdosta yli kaksi kolmasosaa tule yhdestä ja samasta EFTAn jäsenvaltiosta. Ilmoitettu toimenpide on siis keskittymä, jolla on yhteisön ja ETA:n laajuinen ulottuvuus.

V. KILPAILULLINEN ARVIOINTI

A. MERKITYKSELLISET TUOTEMARKKINAT

1) *Osapuolten toiminta-alat*

(19) Molemmat keskittymän osapuolet tarjoavat monipuolisia asiantuntijapalveluja pääasiassa kansallisille ja monikansallisille suuryhtiöille, jotka toimivat useilla eri toimialoilla. Osapuolilla on asiakkaita myös julkisella sektorilla.

(20) Osapuolet ovat jakaneet edellä mainitut asiantuntijapalvelut viiteen väljään osa-alueeseen, jotka niiden mielestä muodostavat asian kannalta merkitykselliset tuotemarkkinat: tilintarkastus ja kirjanpito, veroneuvonta, liikkeenjohdon konsultointi, konkurssit ja yritysrahoituksen neuvontapalvelut.

2) *Merkitykselliset tuotemarkkinat*

(21) Komission tekemä markkinatutkimus varmistaa yleisesti ottaen sen, että edellä mainitulla jaolla viisiin tuotemarkkinoihin voidaan määrittää osapuolten päätoimialat.

(22) Komissio kuitenkin havaitsi tilintarkastus- ja kirjanpitopalveluissa kahdet erilliset markkinat. Näitä palveluja tarjotaan ensinnäkin pienille ja keskisuurille yrityksille, jotka ovat pääasiassa kansallisia, ja kuusi suurta yritystä kilpailee yhdessä pienempien tilintarkastus- ja kirjanpitopalveluja tarjoavien yritysten kanssa. Toisaalta on olemassa kansallisille ja monikansallisille pörssiyhtiöille ja suuryrityksille tarjottavien tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen markkinat, joita hallitsevat valtaosin kuusi suurta yritystä.

(23) Komissio on havainnut, että tietyillä aloilla saattaa olla vieläkin kapeammat tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen markkinat. Tämä koskee erityisesti pankki- ja vakuutusalaa.

(24) Komissio on myös huomannut mahdollisen toisen kapean markkina-alueen veroneuvonnan alalla, eli näiden palvelujen tarjoamisen kuuden suuren yrityksen suuryritysasiakkaille.

(25) Komissio aloitti menettelyn sen kilpailullisen vaikutuksen takia, joka toimenpiteellä saattaa olla kuuden suuren yrityksen suuryrityksille tarjoamien tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen markkinoilla,

[1] Päätöksen tätä versiota on toimituksellisesti muutettu luottamuksellisten tietojen paljastamisen estämiseksi.

kuuden suuren yrityksen tietyille suuryritysasiakkaille (erityisesti pankki- ja vakuutusala) tarjoamien tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen mahdollisilla markkinoilla sekä kuuden suuren yrityksen suuryritysasiakkaille tarjoamien veroneuvontapalvelujen mahdollisilla markkinoilla.

a) **Tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelut kuuden suuren yrityksen suuryritysasiakkaille**

i) *Palvelujen kuvaus*

(26) Tässä analyysissa tilintarkastus- ja kirjanpitopalveluihin kuuluvat yritysten tilinpäätösten ja kirjanpidon lakisääteiset ja muut tarkastukset sekä muut "tilintarkastukseen liittyvät" palvelut, joissa tarvitaan tilintarkastajan taitoja liiketapahtumien ja kirjanpitomenetelmien tarkistamiseksi, jotta voidaan varmistaa, annetaanko yritysten tilinpäätöksissä oikeat ja riittävät tiedot kirjanpitotapahtumista ja niiden vaikutuksista. Näitä ovat muun muassa vastuusitoumukset, riskit ja tulevaisuudessa saatavat tulot.

(27) Tässä yhteydessä osapuolet ilmoittivat "tilintarkastukseen liittyviin" palveluihin kuuluviksi myös muun muassa yleisen kirjanpitoneuvonnan, systeemivarmistukset, yritystoiminnan riskianalyysit, sisäisen tarkastuksen, yritysostoja edeltävän valmistelutyön, raporttien laatimisen pörssiin listautumisen yhteydessä sekä yritysostojen jälkeiset valvontatoimet.

ii) *Kuuden suuren yrityksen suuryritysasiakkaat*

(28) Osapuolten mukaan kansainvälisille pääomamarkkinoille pyrkivät monikansalliset suuryritykset ostavat tilintarkastuspalveluja vain niiltä yrityksiltä, jotka toimivat kansainvälisesti ja jotka ovat maailmanlaajuisesti hyvämaineisia. Useat markkinoiden toimijat vahvistivat tämän väitteen komission markkinatutkimuksen aikana. Tutkimuksessa ilmeni myös, että nämä yritykset tekevät useimmiten valintansa kuuden suuren tilintarkastus- ja kirjanpitoyrityksen joukosta, koska vain ne toimivat maantieteellisesti riittävän laajalla alueella ja vain niillä on riittävästi tietoa kansainvälisten pääomamarkkinoiden edellyttämistä tilinpäätöksistä.

(29) Komissio totesi edelleen tutkimustensa aikana, että suuret kansalliset pörssiyhtiöt ostavat valtaosan (ja itse asiassa kaikki) tarvitsemansa tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelut kuudelta suurelta tilintarkastustoimistolta. Tämä ei johdu lainsäädännöstä vaan siitä, että osakemarkkinat yleensä olettavat näin tehtävän.

(30) Vastauksissa komission tekemään markkinakyselyyn todettiin, että vain kuudella suurella yrityksellä on useimpien kansallisten ja monikansallisten suuryritysten edellyttämä riittävän perusteellinen alakohtainen asiantuntemus, jotta ne voivat tarjota tilintarkastuspalveluja tietyllä erikoisalalla. Kuten 35 kappaleesta ja sitä seuraavista kappaleista käy ilmi, tämä alakohtainen asiantuntemus on erityisen tärkeä pankki- ja vakuutustoiminnassa.

(31) Komission markkinatutkimus osoitti myös, että jos tilintarkastusyritys aikoo täyttää suuryritysten tarpeet, sen on varauduttava uhraamaan asiakkaaseen merkittävästi voimavaroja.

iii) *Päätelmä*

(32) Komissio on havainnut, että merkitykselliset tuotemarkkinat muodostuvat tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen tarjoamisesta kansallisille tai monikansallisille pörssiyhtiöille ja suuryrityksille. Näitä palveluja tarjoavat pääasiassa vain kuusi suurta yritystä, koska yleensä vain ne täyttävät suuryritysten vaatimukset. Suuryrityksille tilintarkastus- ja kirjanpitopalveluja tarjoavilla yrityksillä on oltava riittävän vankka maine rahoitusmarkkinoilla (pörssiyritykset), niiden on toimittava maailmanlaajuisesti vastatakseen asiakkaiden tarpeisiin (monikansalliset yritykset), niillä on oltava riittävä tuntemus asiakkaan erikoisalasta (suuryritykset yleensä ja erityisesti pankki- ja vakuutustoiminnan kaltaiset säännellyt alat) sekä merkittävästi voimavaroja käytettävissään (kaikki suuryritykset).

b) **Alakohtaiset tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelut kuuden suuren yrityksen suuryritysasiakkaille**

i) *Alakohtaisen tilintarkastuksen asiantuntemus*

(33) Tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelut ovat asiantuntijapalveluja, joita tarjoavat yritykset, joiden henkilökunnalla on lakisääteisten tilintarkastusten tekemiseen vaadittava pätevyys. Näiden ammattitaitoisten tilintarkastajien palveluja tarvitaan teollisuuden ja

liike-elämän eri aloilla, mutta komission markkinatutkimus paljasti, että uran jossain vaiheessa pyritään erikoistumaan muutamalle alalle ja saavuttamaan siten ammatin erikoisasiantuntemus. Näyttää siltä, että tilintarkastusyritys, joka on kauan ollut näkyvästi esillä tietyllä alalla, saa mainetta kyseisen alan asiantuntijana.

(34) Komissio harkitsi näiden havaintojen perusteella erillisten tilintarkastuspalvelujen markkinoiden mahdollisuutta sellaisilla aloilla, joilla oli merkkejä siitä, että alan toimintojen erityinen monimutkaisuus vaatii tilintarkastajalta merkittävää erikoisasiantuntemusta. Kuitenkin ainoat alat, joilla komission markkinatutkimus tuki tätä mahdollisuutta, olivat pankki- ja vakuutustoiminta. Sekä asiakkaat että kilpailijat olivat samaa mieltä siitä, että nämä kaksi alaa eroavat kaikista muista, mukaan lukien muut säännellyt alat ja julkisyritykset.

ii) *Pankki- ja vakuutustilintarkastukset*

(35) Näin ollen komissio harkitsi mahdollisuutta, että kyseisillä aloilla olivat tilintarkastuksen merkityksselliset tuotemarkkinat, sillä säänneltyinä rahoituspalvelualoina niillä oli erityinen ja monimutkainen luonne. Komissio otti huomioon varsinkin sen yhdistetyn voiman, joka osapuolilla olisi ehdotetun toimenpiteen seurauksena näillä aloilla joissain jäsenvaltioissa. Kuten edellä jo mainittiin, kolmannet osapuolet yleensä mainitsivat komissiolle näiden alojen erityisestä luonteesta.

aa) Kysyntä

(36) Yksityiskohtaisen markkinatutkimuksen aikana komissio kuuli laajasti kuuden suuren yrityksen pankki- ja vakuutusalan asiakkaita, sillä komission tiedossa oli alakohtaisen asiantuntemuksen ja hyvän maineen tärkeys näillä aloilla. Asiakkaiden vastausten tarkastelu paljasti näiden kahden alan tilintarkastuksen monimutkaisen ja yksilöllisen luonteen ja osoitti, että muihin aloihin verrattuna vaatimus tarvittavasta alan asiantuntemuksesta tietyssä maassa sekä riittävät asiantuntijaresurssit, jotka molemmat liittyvät vastaavaan alakohtaisen tilintarkastuksen hyvään maineeseen markkinoilla, painavat näiden alojen asiakkaiden mielestä enemmän kuin hintatekijät. Komissiolla oli markkinatutkimuksen aikana runsaasti todisteita kuudelta suurelta yritykseltä ja niiden asiakkailta hinnan suhteellisen vähäisestä tärkeydestä asiakkaan päättäessä tilintarkastajan valinnasta tai säilyttämisestä. Komission saamat pankki- ja vakuutusasiakkaiden vastaukset osoittavat, että nämä katsovat lähes aina, että hinta on vähemmän tärkeä ja monissa tapauksissa ”erittäin paljon vähemmän” tärkeä kuin muut tekijät, alan asiantuntemus ja hyvä maine, joita käsiteltiin edellä, tai tilintarkastajan tietämys asiakkaasta.

(37) Asiakkaat mainitsivat lisäksi suhteellisen pitkän ajan, joka tarvitaan näiden alojen tilintarkastustaitojen omaksumiseen. Asiakkaat mainitsivat ”sisäänajovaiheen”, jonka pituus on yleensä kaksi tai kolme vuotta ja jonka toinen kuuden suuren yrityksen ryhmään kuuluva yhtiö tarvitsee saavuttaakseen kyseisten asiakkaiden tilintarkastuksissa tarvittavan pätevyyden, ja painottivat niille aiheutuvia ”aineettomia” kustannuksia toiminnan häiriintymisen ja liikkeenjohdolta vaadittavan ajan muodossa. Käsiteltävässä asiassa tilannetta lieventää se, että kuten useimmat komission kuulemat asiakkaat vahvistivat, ainakin kolmen ellei kaikkien kuuden suuren yrityksen katsotaan olevan mahdollisia vaihtoehtoisia palveluntoimittajia. Lisäksi nämä asiakkaat odottavat uuden tilintarkastajan ottavan hinnassa huomioon tilintarkastajan vaihtumisesta aiheutuvat rahoitukselliset kulut. Kun otetaan huomioon asiakkaille aiheutuvat ”aineettomat” kustannukset, pankki- ja vakuutusalan asiakkaat ovat hyvin haluttomia vaihtamaan tilintarkastajaa, mikä johtuu myös niiden luottamukseen ja varmuuteen asettamasta tärkeydestä, sillä nämä kehittyvät pitkäaikaisessa, jopa vuosikymmeniä kestävässä tilintarkastajasuhteessa.

(38) Analysoidessaan markkinatutkimuksen aikana koottuja todisteita komissio on yksilöinyt muita tekijöitä, jotka lieventävät näitä kysyntään liittyviä seikkoja, ja jotka koskevat erityisesti pankki- ja vakuutusasiakkaiden näkemystä kahdesta päätekijästä, jotka ovat i) aika, jonka toinen kuuden suuren ryhmään kuuluva yritys tarvitsee saavuttaakseen saman pätevyyden kuin mitä asiakkaan nykyisellä tilintarkastajalla on, toisin sanoen ”sisäänajovaihe”, ja ii) asiakkaiden haluttomuus ylipäänsä vaihtaa tilintarkastajaa, kuten 37 kohdassa mainittiin.

(39) Ensimmäisen päätekijän kohdalla komissio katsoo, että asiakkaiden mainitsemaa ”sisäänajovaihetta” on tarkasteltava palvelun kokonaisuuden kannalta, johon liittyy tilintarkastajan/asiakkaan vaihtuessa tietty ajanjakso, jolloin uuden tilintarkastajan on tutustuttava asiakasyritykseen, ja joka merkitsee asiakkaan toiminnan tiettyä häiriintymistä ja asiakkaan ajan investointia myös silloin, kun toimiala ei

vaihdu. Tämä seikka on yhdenmukainen sen kanssa, että asiakkaat pitävät tärkeänä käyttämänsä tilintarkastajan tietoja niistä itsestään. Näin ollen komissio katsoo, että alan vaihdosta johtuvan tilintarkastajan ”oppiajan” aiheuttama erotus on marginaalinen asiakkaiden mainitsemassa sisäänajovaiheessa. Komissio katsoo lisäksi, että näiden ajanjaksojen merkitystä on arvioitava edellä mainittujen erityisen pitkäaikaisten tilintarkastaja-asiakassuhteiden kannalta.

(40) Toisen päätekijän kohdalla komissio katsoo, että asiakkaiden haluttomuutta vaihtaa tilintarkastajaa, siinä määrin kuin asiakkaat ovat maininneet sen syyksi sellaiset tekijät kuten käyttämäänsä tilintarkastajaa kohtaan tuntemansa luottamuksen ja varmuuden, on myös tarkasteltava osana palvelua, jossa henkilökohtaiset suhteet ja yksilölliset näkemykset ovat tärkeässä asemassa. Komissio katsoo, että näitä kvalitatiivisia tekijöitä (luottamus ja varmuus) on tulkittava laajemmin tilintarkastaja-asiakassuhteessa, jossa luottamuksella ja varmuudella on erityinen merkitys tilintarkastuspalvelujen luonteen vuoksi, sillä kyseiset palvelut ovat riippumattomia tietystä alasta.

bb) Tarjonta

(41) Kuuden suuren ryhmän yritykset ovat asiakkaiden odotuksiin ja vaatimuksiin vastatakseen järjestäytyneet yhtiöittäin alakohtaisesti. Tämä strategia on perusteltu myös niiden riittävän alakohtaisen asiantuntemuksen tarpeen kannalta, jotta vältetään mahdolliset vastuuongelmat pankki- ja vakuutusaloilla, jotka ovat korkean riskin rahoituspalvelualoja.

(42) Komissiolla oli todisteita markkinatutkimuksen aikana kuuden suuren yrityksen tilintarkastushenkilöstön erityisen suuresta alakohtaisesta ryhmittymisestä pankki- ja vakuutusaloilla, sillä näiden alojen asiantuntijat käyttivät suhteellisesti suurimman osan urastaan ja työajastaan näillä aloilla verrattuna muihin aloihin, joilla he saattavat toimia. Kuuden suuren yrityksen vastauksista kävi lisäksi ilmi, että näin suuri erikoistuminen johtuu rahoituspalvelualojen erityisestä monimutkaisuudesta, niihin liittyvistä suuremmista riskeistä ja suuremmasta lainsäädännöllisestä vastuusta sekä tämän vaatimasta lainsäädännöllisten vaatimusten tuntemuksesta.

(43) Osapuolet itse vahvistivat tämän tilanteen. Yksi niistä sanoi, että rahoituspalvelualoilla (pankki- ja vakuutusalalla) ”vaaditaan erityisasiantuntemusta, koska niihin liittyy suurempi riski ja joissain yrityksissä monimutkaisia liiketoimia”. Toinen sanoi, että ”suurissa yrityksissä ja pääkaupungeissa asiakaspohja antaa tietyillä aloilla (esimerkiksi rahoituspalveluissa) mahdollisuuden muodostaa ryhmiä, joilla on erityisiä taitoja ja kokemusta. On tavallista, että henkilöstö otetaan töihin suoraan näihin ryhmiin, joissa he luovat uraansa johtotasolle asti”.

(44) Tilintarkastusyritys vastaa rahoituskuluista, jotka aiheutuvat asiakkaiden tilintarkastuksesta silloin, kun uudella tilintarkastajalla ei ole riittävää alan tuntemusta. Asiakas odottaa tilintarkastusyrityksen mukauttavan maksunsa ”sisäänajovaiheessa”, joka on yleensä kaksi tai kolme vuotta, kuten 37 kappaleessa mainittiin. Tilintarkastusyrityksen edun mukaista on, että sillä on riittävästi ammattitaitoisia, asiantuntevia tilintarkastajia, joilla on kyseisen alan (joko pankki- tai vakuutusala) kokemusta, saadakseen asiakkaan vakuuttumaan siitä, että yritys pystyy tyydyttämään asiakkaan tarpeet.

(45) Komissiolle on ilmoitettu, että näiden rahoituspalvelualojen korkea riski voi itsessään muodostaa esteen tilintarkastusyritykselle, jolta puuttuu riittävä alan asiantuntemus, sillä sen on arvioitava taloutensa ja maineensa osalta kuluja, joita tilintarkastusvastuun ottaminen aiheuttaa erityisesti suurten asiakkaiden kohdalla.

(46) Näyttää kuitenkin siltä, että kaikilla kuudella suurella yrityksellä on alakohtaista kokemusta. Tämä johtuu seuraavista tekijöistä:

— useimmat kuuden suuren yritykset toimivat jo tilintarkastajina kyseisillä aloilla, vaikkakin niiden vahvuus vaihtelee jäsenvaltiosta toiseen,

— kaikilla kuudella suurella yrityksellä on lähes kaikissa jäsenvaltioissa jonkinasteista alakohtaista asiantuntemusta tietyllä osa-alueella (esimerkiksi pienemmät pankit tai vakuutusyhtiöt, ulkomaisten yhtiöiden tytäryhtiöt tai sivuliikkeet, toimiminen tilintarkastajina valvontaviranomaisten puolesta jne.),

— alakohtaista asiantuntemusta voi kertyä myös tietyssä jäsenvaltiossa asiakkaan hankittua tietyn alan yrityksen,

— on olemassa merkittävä määrä muita kuin rahoitusalan yrityksiä, joiden tytäryhtiö toimii rahoituspalvelualalla (esimerkiksi autonvalmistajien rahoitustytäryhtiöt, suurten vähittäisliikkeiden maksukortti- tai vähittäispankkitytäryhtiöt jne). Alakohtaista asiantuntemusta voi kertyä näiden tytäryhtiöiden tilintarkastuksesta,

— pankki- ja vakuutusalan alakohtaista asiantuntemusta kertyy myös muusta kuin tilintarkastukseen liittyvästä neuvonnasta, kuten liikkeenjohdon konsultoinnista, jolla alalla kaikki kuusi suurta yritystä toimivat,

— kuudella suurella yrityksellä on tietyin rajoituksin mahdollisuus siirtää henkilöstöä eri maiden välillä tai houkutella kilpailijoiden työntekijöitä palvelukseensa.

(47) Tämän johdosta niiden kuuden suuren ryhmään kuuluvan yrityksen kilpailumahdollisuudet, joilla on vähäisempi edustus näillä aloilla tietyssä maassa, eivät näy niiden nykyisessä osuudessa näillä aloilla. Tämän vahvistaa suuri enemmistö pankki- tai vakuutusalan asiakkaista, jotka sanoivat voivansa harkita ainakin neljää kuudesta suuresta yrityksestä tilintarkastajakseen. Siten mikä tahansa kuudesta suuresta yrityksestä voisi löytää suhteellisen helposti resurssit laajentaakseen tilintarkastustoimintaa pankki- ja vakuutusalalle.

(48) Edellä selostetun kuuden suuren yrityksen aseman johdosta jotkut yritykset ovat onnistuneet tulemaan rahoituspalvelualalle, esimerkiksi PW vakuutusalalle.

cc) P ä ä t e l m ä

(49) Harkittuaan kaikkia edellä olevia tekijöitä komissio katsoo, että tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen tarjoaminen pankki- ja vakuutusalalle ei muodosta erillisiä merkityksellisiä tuotemarkkinoita arvioitaessa käsiteltävänä olevan toimenpiteen kilpailuvaikutuksia.

c) Kuuden suuren yrityksen verotuksen neuvontapalvelut suuryrityksille

(50) Verotuksen neuvontapalveluihin kuuluvat liiketoimien ja organisaatioiden rakennetta koskevat neuvot veronmaksuvelvollisuuden saattamiseksi mahdollisimman pieneksi sekä yhteydenpito veroviranomaisten kanssa asiakkaiden puolesta.

(51) Samoin palveluihin kuuluu maksettavan veron määrän laskeminen ja veroilmoitusten laatiminen veroviranomaisille.

(52) Osapuolet väittivät, että verotuksen neuvontapalveluja eivät tarjoa pelkästään tilintarkastus- ja kirjanpitoyritykset, mukaan lukien pienet yhtiöt, vaan myös asianajotoimistot. Komission tutkimus vahvisti osapuolten väitteen, että kuuden suuren yrityksen suuryritysasiakkaat eivät välttämättä hanki tilintarkastus- ja kirjanpitopalveluja pelkästään omalta kuuden suuren ryhmään kuuluvalta yritykseltä.

(53) Komissio katsookin, että verotuksen neuvontapalvelujen tarjoaminen kuuden suuren yrityksen tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen suuryritysasiakkaille ei muodosta sellaisia merkityksellisiä tuotemarkkinoita, jotka eroaisivat kaikille asiakasryhmille tarjottavien veropalvelujen markkinoista.

3) *Päätelmä merkityksellisistä tuotemarkkinoista*

(54) Ottaen huomioon kaikki edellä mainitut tekijät komissio katsoo, että seuraavien palvelujen markkinat muodostavat tässä asiassa merkitykselliset tuotemarkkinat kilpailuun liittyvän arvioinnin kannalta:

i) kuuden suuren yrityksen suuryrityksille tarjoamat tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelut;

ii) pk-yrityksille tarjotut tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelut;

iii) verotuksen neuvontapalvelut (koko markkinoille);

iv) liikkeenjohdon konsulttipalvelut;

v) konkurssipalvelut;

vi) yritysten rahoitusneuvonta.

B. MERKITYKSELLISET MAANTIETEELLISET MARKKINAT

1) *Tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelut*

a) Lainsäädännöllinen kehys / kansallisia markkinoita koskevat näkökohdat

(55) Tilintarkastuspalveluja säännellään yhteisössä jäsenvaltiotasolla. Kansallisessa lainsäädännössä säädetään, minkä tyyppisissä yrityksissä on suoritettava lakisääteinen tilintarkastus, kuinka usein tarkastus on tehtävä, millainen ammattipätevyys lakisääteisellä tilintarkastajalla on oltava ja millainen oikeudellinen muoto tilintarkastusyrityksillä on oltava. Vaikka asiakkaat nimittävätkin omat tilintarkastajansa, useissa jäsenvaltioissa ja tietyillä aloilla

(nimittäin pankki- ja vakuutustoiminta ja pörssiyhtiöt) nimitys vaatii valvontaviranomaisen hyväksynnän. Joissain jäsenvaltioissa säännellään tilintarkastussopimusten kestoa ja uusimismahdollisuuksia. Tilintarkastuspalveluen tarjoamiseen liittyy vielä yksi seikka, joka on säätelyn alainen, eli vapaus perustaa tilintarkastusyritys, sillä joissain jäsenvaltioissa on omistusta, johtoa ja oikeudellista muotoa koskevia rajoituksia.

(56) Osapuolet itse myönsivät, että tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen tarjontaa säännellään paljon kansallisella tasolla, ja sanoivat, että tämä seikka ”antaa ymmärtää”, että kyseisillä palveluilla on kansalliset markkinat. Ne kuitenkin väittivät, että tällainen määritelmä koskee ensi sijassa ”sellaisten pienempien yhtiöiden tilintarkastusta, jotka toimivat pääasiallisesti vain yhdessä maassa, eivätkä hanki pääomaa kansainvälisiltä markkinoilta”.

b) **Monikansallista ulottuvuutta koskevat näkökohdat**

(57) Osapuolet totesivat myös, että tilintarkastus- ja kirjanpitomarkkinat ovat saamassa kansainvälisen ulottuvuuden, sillä niiden monikansallisesti toimivien yritysten, jotka tarvitsevat asiantuntijapalveluja useissa maissa yhdeltä palveluntarjoajalta, määrä kasvaa. Analysoidessaan markkinoilla toimivien yritysten vastauksia kysymykseen tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen maantieteellisestä laajuudesta komissio otti huomioon osapuolten esille tuoman kysymyksen kansainvälisestä ulottuvuudesta erityisesti monikansallisten yritysten tapauksessa (jotka hankkivat tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelut kuudelta suurelta yritykseltä). Monikansalliset yritykset muodostavat osan asiakaskuntaa tämän asian arvioinnissa käytetyillä merkityksellisillä tuotemarkkinoilla.

c) **Kuuden suuren tilintarkastusyrityksen ja niiden asiakkaiden lausumat**

(58) Analyysi osoitti, että kuuden suuren yrityksen kansainväliset asiakkaat pyrkivät entistä enemmän neuvottelemaan maailmanlaajuisista palvelutarpeistaan sellaisen jonkin kuuden suuren yrityksen osakasyhtiön kanssa, joka sijaitsee asiakkaan emoyhtiön maassa, ”kansainvälisen kokonaisratkaisun” muodossa. Sekä kuuden suuren tilintarkastusyrityksen, osapuolet mukaan lukien, että näiden yritysten asiakkaiden komissiolle yksityiskohtaisen markkinatutkimuksen aikana antamien vastausten analyysi vahvistaa kuitenkin, että vaikka mahdollinen kokonaisratkaisu muodostaa periaatteessa yhtenäisen kokonaisuuden, joka kattaa tilintarkastusyrityksen tarjouksen kaikilla kansallisilla paikkakunnilla, joilla kansainvälinen asiakas tarvitsee kyseisiä palveluja, se kaikesta huolimatta muodostuu, kun otetaan huomioon asiakasyrityksen kansallisen tytäryhtiön tarpeet (mukaan lukien kansalliset lakisääteiset vaatimukset) ja tarjous, mukaan lukien maksut, tietystä tilintarkastusyrityksestä, joka mahdollisesti saattaisi tarjota palveluja kyseiselle tytäryhtiölle.

(59) Itse asiassa yksi toimenpiteen osapuoli kuvasi tarjousmenettelyä ”emoyhtiön kanssa keskustasolla käytäväksi neuvotteluksi, sen jälkeen kun paikallisten arvioiden ja tilintarkastusyrityksen paikallisten osakkaiden ja emoyhtiön sijaintimaan pääosakkaan kanssa käytyjen neuvottelujen tulokset on yhdistetty”, lisäten, että ”tätä lähestymistapaa sovelletaan noin 90 prosenttiin tarjouksia”. Toinen osapuoli totesi, että ”tarjouspyynnön saavuttua pääkonttori yksilöi toimistot, osakasyhtiöt ja ryhmät, jotka palvelisivat mahdollisen asiakkaan kaikkia toimintoja. Näitä toimistoja pyydetään tutkimaan suoritettavat työt ja laatimaan arvio käytettävän ajan arvosta tietyllä asteikolla. Tilintarkastusta koskevat paikalliset asteikkoarviot toimitetaan suoraan pääkonttoriin kokonaispalkkiostrategian laatimiseksi [. . .]. Jos kokonaispalkkio on vähemmän kuin arvioitu asteikkopalkkio kokonaisuudessaan, mahdollinen alennus kohdennetaan tasaisesti kaikkiin osallistuviin toimistoihin.” Sama osapuoli totesi lisäksi, että ”yhtymän johto tiedustelee usein tytäryhtiön johdolta, mitä nämä ajattelevat kilpailevista (tilintarkastus)yrityksistä” ja että ”tilintarkastuskäytännön johtoa niillä alueilla, joilla tytäryhtiöt sijaitsevat, konsultoidaan, jotta varmistetaan, että paikalliset lakisääteiset ja muut pakolliset vaatimukset otetaan huomioon laadittaessa tarjouksia keskitetysti, ja että nämä tarjouksen tekemisen tekniset seikat käsitellään kansallisesti kokonaisvaatimusten noudattamiseksi”.

(60) Monet osapuolten monikansalliset asiakkaat ilmoittivat komissiolle markkinatutkimuksen kuluessa, että ne neuvottelevat kyseisistä palveluista, myös palkkioista, tilintarkastuspalveluja tarjoavien yritysten kanssa kansallisella tasolla. Toisin sanoen niiden tytäryhtiöt neuvottelevat suoraan kansallisen osakasyhtiön kanssa, myös silloin kun lopullinen tarjous yhteensovitetaan ja/tai tarkistetaan keskustasolla. Eräs monikansallinen asiakas totesi, että se katsoi markkinoiden maantieteellisen laajuuden kansalliseksi, ja vahvisti, että kyseisessä yrityksessä ”tytäryhtiöiden tilintarkastuspalkkioiden neuvotteluista vastaa tytäryhtiön johto”. Toinen osapuolten monikansallinen asiakas myönsi, että se ”keskusteli tilintarkastuspalkkioista ja laatua koskevista kysymyksistä keskustasolla”, mutta totesi, että se ”sopi hinnoista ja ehdoista yhtiökohtaisesti” sillä ”kukin yhtiö vastaa näistä palveluista aiheutuvista omista kustannuksistaan ja paikallisjohto on yleensä

mukana keskusteluissa ja neuvotteluissa", ja että se "ei ollut neuvotellut kansainvälisistä palvelukokonaisuuksista yhdenkään kuuden suuren yrityksen kanssa". Eräs toinen monikansallinen asiakas totesi lisäksi, että se "neuvotteli paikallisesti tilintarkastusyritysten kanssa", eikä "neuvotellut palveluista keskustasolla".

(61) On olemassa lisäksi tekijä, joka on yhteinen kaikille monikansallisille asiakkaille. Koska ne ovat yhtymiä, niiden konsernitilinpäätökset on tarkastettava. Konsernitilinpäätös sisältää emoyhtiön ja sen eri puolilla maailmaa sijaitsevien tytäryhtiöiden tilinpäätökset. Koska konsernitilintarkastus tehdään emoyhtiön sijaintimaassa, emoyhtiön valintaan tilintarkastuksen suorittajaksi (ja siten koko yhtymän tilintarkastajaksi) vaikuttaa se, miten se arvostaa sijaintimaansa tilintarkastuspalveluja tarjoavia (muuan muassa yritysten hyvä maine ja asiantuntemus). Näyttää siltä, että vaikka jollain yrityksellä on melko vahva asema ulkomaisten yhtiöiden tytäryhtiöiden tilintarkastuksessa tietyssä maassa ja tietyllä alalla, sen asema muiden samalla alalla toimivien yhtiöiden tilintarkastuksessa samassa maassa saattaa olla suhteellisen heikko.

d) **Kansallisten markkinoiden ratkaisevat ominaispiirteet**

(62) Komissio on ottanut huomioon kaikki edellä mainitut tekijät analysoidessaan käsiteltävän asian merkityksellisten tuotemarkkinoiden maantieteellistä laajuutta ja yksilöinyt erityisesti seuraavat kansallisten markkinoiden ominaispiirteet:

a) kansalliset lakisääteiset vaatimukset, jotka vaikuttavat sekä kysyntään (lakisääteiset tilintarkastusvaatimukset) että tarjontaan (tilintarkastushenkilökunnan ammattipätevyys ja tilintarkastusyritysten perustamista koskevat rajoitukset tietyissä jäsenvaltioissa);

b) tilintarkastuspalveluja tarjoavien tarve olla läsnä tietyllä alueella, ammattitaitoinen henkilökunta ja vaadittava asiantuntemus (mukaan lukien lakisääteinen tietämys) sekä "tuotemerkin" tunnettuus/hyvä maine kaikissa maissa, joissa kyseisiä tilintarkastus- ja kirjanpitopalveluja aiotaan tarjota.

e) **Päätelmä**

(63) Kun otetaan huomioon edellä mainitut kansallisten markkinoiden ominaispiirteet ja muut edellä mainitut tekijät, komissio katsoo, että kansalliset markkinat muodostavat merkitykselliset maantieteelliset markkinat arvioitaessa käsiteltävänä olevan toimenpiteen kilpailullisia vaikutuksia tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen markkinoihin.

2) ***Verotuksen neuvontapalvelut***

(64) Ottaen huomioon, että eri maissa on erityisiä ammattipätevyyttä ja asiantuntemusta koskevia kansallisia erityisvaatimuksia ja että myös niiden verolait ovat erilaisia, komissio katsoo, että kansalliset markkinat muodostavat merkitykselliset maantieteelliset markkinat arvioitaessa käsiteltävänä olevan toimenpiteen kilpailullisia vaikutuksia verotuksen neuvontapalvelujen markkinoihin.

3) ***Liikkeenjohdon konsulttipalvelut***

(65) Liikkeenjohdon konsulttipalveluja tarjotaan hyvin erilaisille yritys- ja julkisen sektorin asiakkaille. Osapuolet väittivät, että ainoa tekijä, joka rajoittaa mahdollisuuksia osallistua näille markkinoille, on asiakkaiden vaatimien asiaankuuluvien taitojen ja voimavarojen tarve. Joillakin asiakkailla on pelkästään kansallisia tai paikallisia tarpeita, kun taas monikansalliset yritykset tarvitsevat palveluja useissa maissa. Osapuolet väittivät, että markkinoilla oli sekä kansallinen että kansainvälinen ulottuvuus siten, että monet palvelun tarjoajat kilpailevat molemmilla tasoilla, mukaan lukien erikoistuneet yritykset (kansallisella/paikallisella tasolla), tilintarkastusyritykset ja konsulttiyritykset (molemmilla tasoilla).

(66) Komission markkinatutkimus vahvisti laajalti osapuolten edellä mainitut väitteet. Koska toimenpide ei kuitenkaan johda määräävän aseman syntymiseen tai vahvistumiseen millään maantieteellisillä markkinoilla, kuten 69 kappaleessa ja sitä seuraavissa kappaleissa olevasta arvioinnista ilmenee, komissio on päättänyt jättää liikkeenjohdon konsulttipalvelujen merkityksellisten maantieteellisten markkinoiden tarkan määritelmän avoimeksi tässä asiassa.

4) ***Konkurssipalvelut***

(67) Osapuolten mukaan kansalliset lait säätelevät konkurssipalveluja. Vaikka konkurssit voivatkin olla kansainvälisiä, selvitysmies nimitetään kunkin maan kansallisten sääntöjen mukaan. Komission markkinatutkimus vahvisti lisäksi näiden markkinoiden kansallisen luonteen. Komissio katsookin, että kansalliset markkinat muodostavat merkitykselliset maantieteelliset markkinat arvioitaessa käsiteltävänä olevan toimenpiteen kilpailullisia vaikutuksia konkurssipalveluiden markkinoihin.

5) ***Yritysrahoituksen neuvontapalvelut***

(68) Komissio katsoi 30 päivänä elokuuta 1993 tekemässään päätöksessä (BHF/CCF/Charterhouse — asia IV/M.319) [1], että yritysrahoitukseen liittyviä neuvontapalveluja tarjotaan kansallisilla markkinoilla. Osapuolet väittivät kuitenkin, että eräissä toimissa markkinat ovat kansainväliset ja komission markkinatutkimus vahvisti, että näiden palvelujen tarjonnassa oli sekä kansallisia että kansainvälisiä piirteitä. Kun otetaan huomioon, että komissio on jäljempänä olevassa arvioinnissaan päättänyt, että käsiteltävä toimenpide ei johda määräävän aseman syntymiseen tai vahvistumiseen millään markkinoilla, joilla näitä palveluja tarjotaan, komissio on päättänyt olla määrittelemättä tarkemmin merkityksellisiä maantieteellisiä markkinoita tässä asiassa.

C. ARVIOINTI

1) ***Markkinoiden ominaispiirteet***

a) **Kuuden suuren tilintarkastusyrityksen toiminta**

(69) Kullakin kuudella suurella yrityksellä on nykyisin merkittävää liiketoimintaa kaikilla merkityksellisillä tuotemarkkinoilla, kuten seuraava taulukko osoittaa: (liikkeenjohdon konsulttipalvelut, yritysten konkurssipalvelut ja yritysrahoituksen neuvontapalvelut ovat ryhmässä ”muut”)

Tulot maailmanlaajuisesti 1996 (arvio)

(miljardia Yhdysvaltain dollaria)

	Yhteensä	Tilintarkastus/ kirjanpito	Verotus	Muut
AA	9,5	2,9	1,7	4,9
KPMG	8,1	4,5	1,6	2,0
E&Y	7,8	3,5	1,6	2,7
C&L	6,8	3,6	1,3	1,9
DTTI	6,5	3,6	1,3	1,6
PW	5,0	2,4	1,1	1,5

Lähde: International Accounting Bulletin.

(70) Seuraava taulukko osoittaa prosentteina ilmaistuna kokonaistulot (edellä olevien lukujen perusteella), jotka kukin kuudesta suuresta yrityksestä saa tärkeimmistä tuotteistaan:

Kokonaistulot, prosentteina

(%)

	Tilintarkastus/ kirjanpito	Verotus	Muut
AA	30,5	17,9	51,6
KPMG	55,6	19,8	24,7
E&Y	44,9	20,5	34,6
C&L	52,9	19,1	27,9
DTTI	55,4	20,0	24,6
PW	48,0	22,0	30,0

[1] EYVL C 247, 10.9.1993, s. 4

(71) Vaikka kukin kuudesta suuresta yrityksestä toimii kaikilla merkityksellisillä markkinoilla, jotka on määritelty edellä, on huomattava, että kaikilla markkinoilla, lukuun ottamatta kuuden suuren yrityksen suuryritysten tilintarkastus- ja kirjanpitomarkkinoita, kuuden suuren yrityksen kanssa kilpailevat monet erilaiset palveluntarjoajat:

— verotuksen neuvontapalveluissa kuusi suurta kilpailevat muiden tilintarkastusyritysten, lakiasiaintoimistojen ja pankkien kanssa,

— liikkeenjohdon konsulttipalveluissa kuusi suurta kilpailevat lukuisien konsulttiyritysten kanssa, joita ovat esimerkiksi McKinsey, Boston Consulting Group, IBM, EDS, Bain & Co,

— yritysrahoituspalveluissa kuusi suurta kilpailevat lukuisien investointipankkien ja muiden yritysten kanssa, kuten Goldman Sachs, Morgan Stanley, SBC Warburg Dillon Read,

— yritysten konkurssipalveluissa kuusi suurta kilpailevat asianajotoimistojen kanssa.

b) **Tilintarkastus- ja kirjanpitopalveluiden markkinat**

(72) Kuten edellä olevasta taulukosta ilmenee, tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelut muodostavat noin puolet kunkin kuuden suuren yrityksen kokonaistuloista (poikkeuksena on AA, joka on keskittynyt enemmän liikkeenjohdon konsulttipalveluihin).

(73) Yhteisössä (sekä sellaisissa maissa kuten Yhdysvalloissa) tilintarkastusvaatimuksia koskevat lait ovat yleensä hyvin pitkälle kehittyneitä ja tilintarkastusmarkkinat ovat suhteellisen kypsät.

(74) Aika, joksi tilintarkastaja nimitetään, vaihtelee maasta toiseen (Yhdistyneessä kuningaskunnassa yksi vuosi, muissa jäsenvaltioissa useita vuosia). Tilintarkastaja nimitetään tavallisesti uudestaan tehtävään ja sen vuoksi tilintarkastaja-asiakassuhde on usein pitkäaikainen kestäen useita vuosia tai jopa vuosikymmeniä. Komission tutkimuksen mukaan yksi syy tähän on se, että tilintarkastajan vaihtuminen voi vahingoittaa yritysasiakkaiden mainetta tai pörssikurssia, koska sijoittajat voivat epäillä, että kyseessä on tilinpäätöstä koskeva riita ja että yhtiön tileissä on ongelmia. Toinen syy on se, että asiakkaalta vaaditaan melkoisesti aikaa, koulutusta ja muita voimavaroja varmistaakseen, että uusi tilintarkastaja tuntee tarpeeksi hyvin asiakkaan liiketoiminnan ja siihen liittyvät seikat voidakseen tehdä tilintarkastuksen tyydyttävästi niin, että osakkeenomistajille aiheutuva riski on hyväksyttävissä rajoissa.

(75) Tilintarkastajaa valittaessa suuret yritykset järjestävät usein tarjouskilpailun. Tavallisesti asiakas pyytää usealta (yleensä korkeintaan kolmelta tai neljältä) yritykseltä alustavia ehdotuksia. Näiden ehdotusten perusteella asiakas tekee lopullisen valinnan. Valinnassaan asiakas kiinnittää huomiota paitsi tilintarkastuspalkkioon myös muihin kuin hintatekijöihin. Tärkeimmät tekijät ovat yrityksen verkoston vahvuus, työn laatu, hyvä maine, tapa jolla se aikoo tehdä työn (teknologia mukaan lukien) ja tilintarkastuksesta vastuussa olevan henkilöstön kokemus ja asiantuntemus.

(76) Asiakas saattaa jopa pitkän tilintarkastussuhteen jälkeen kilpailuttaa tilintarkastussopimuksen, koska se katsoo saavansa paremman hinta-laatusuhteen muualta tai estääkseen nykyisen tilintarkastajan kaavaileman hinnankorotuksen tai silloin kun se itse on muutosten kohteena, esimerkiksi sulautumassa tai yritysostossa. Tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen hinta määräytyy siten ajoittain järjestetyissä, tarjouskilpailuissa.

(77) Tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen kysynnän kasvu useimmissa jäsenvaltioissa on johtunut yhteisön direktiivien täytäntöönpanosta. Direktiivien mukaan tiettyjen yritysten tilinpäätös on tarkastettava. Kysynnän ennustetaan kasvavan muiden kuin lakisääteiseen tilintarkastukseen ja kirjanpitoon liittyvien palvelujen kysynnän ansiosta, samoin kuin sellaisista rakenteellisista muutoksista kuten yksityistämisestä ja lisääntyneestä rahoituksen hankkimisesta pääomamarkkinoilta.

(78) Ammattipätevyyttä, henkilökohtaista riippumattomuutta ja itsenäisyyttä koskevista vähimmäisvaatimuksista, jotka lakisääteisiä tilintarkastuksia tekevien henkilöiden on täytettävä, on säädetty lakisääteisten tilintarkastusten suorittamisesta vastuussa olevien henkilöiden hyväksymisestä annetussa kahdeksannessa direktiivissä (neuvoston direktiivi 84/253/ETY) ([1]). Tässä direktiivissä ei kuitenkaan ole erityisiä ohjeita monista muista tilintarkastukseen liittyvistä kysymyksistä. Joitain seikkoja säännellään kansallisella tasolla tai tilintarkastusala säätelee niitä itse. Yleensä itsesäätelyn alaiset asiat voidaan jakaa kahteen pääryhmään: ammatissa käyttäytymistä koskevat säännöt (riippumattomuus, pätevyys, laatu, luottamuksellisuus) ja työskentelyä ja raportoimista koskevat säännöt. On totta, että itsesäätelyn alaiset asiat vaihtelevat yhteisön eri alueilla. Myös varsinaiset säännöt vaihtelevat maasta

([1]) EYVL L 126, 12.5.1984, s. 20

toiseen. Suuntauksena on kuitenkin ottaa kansallisella tasolla käyttöön säännöt, jotka laaditaan kansainvälisellä tasolla, erityisesti tilintarkastajien kansainvälisen yhteistyöjärjestön (International Federation of Accountants, IFAC) toimesta. Euroopassa "Fédération des Experts Comptables Européens" (FEE) edistää kansainvälisten standardien käyttöönottoa jäsenvaltioissa.

(79) Kansallisten itsesäätelevien järjestöjen jäsenyys on tavallisesti yksilöllinen. Mutta tilintarkastusyrityksillä on usein tärkeä asema itsesäätelyssä, sillä ne voivat uhrata aikaa ja voimavaroja osallistumalla sääntöjä laativien työryhmien työhön. Näin on etenkin kansainvälisellä tasolla. On ilmeistä, että suurimpien markkinatoimijoiden asema voi sen vuoksi olla huomattavampi tilintarkastajien kansainvälisessä yhteistyöjärjestössä ja siten laadittaessa standardeja kansainvälisellä tasolla. Koska kansalliset standardit ovat usein IFAC:n standardien kanssa yhdenmukaiset ja koska monesti samat yritykset osallistuvat standardien laatimiseen kansallisella tasolla, suurten tilintarkastusyritysten vaikutusvaltaa standardien laadinnassa ei voi aliarvioida.

(80) Komission vihreässä kirjassa nimeltä "Virallisesti hyväksytyn tilintarkastajan rooli, asema ja vastuu EU:ssa [1]" käsitellään useita tilintarkastuksen säätelyyn liittyviä kysymyksiä yhteisössä. Kysymys siitä, kuinka tilintarkastusalan itsesäätelyä voidaan valvoa yhteisön alueella on sitäkin tärkeämpi yhteisön siirtyessä tilintarkastusalan yhtenäismarkkinoiden suuntaan ja alan keskittyessä entisestään.

2) ***Tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelut - pienet ja keskisuuret asiakkaat***

(81) Komission tutkimuksessa kävi ilmi, että pienet ja keskisuuret yritykset eivät edellytä tilintarkastajiltaan samanlaisia resursseja (asiantuntemus, maantieteellinen kattavuus jne.) kuin suuret yritykset. Vaikka ne joissain tapauksissa käyttävätkin hyväkseen kuuden suuren yrityksen palveluja, niitä palvelevat suurelta osin myös pienemmät tilintarkastusyhtiöt, jotka kilpailevat vahvasti kuuden suuren yrityksen kanssa pienistä ja keskisuurista yrityksistä. Komissio katsookin siten, että toimenpide ei aiheuta kilpailuun liittyviä huolenaiheita pienille ja keskisuurille yhtiöille tarkoitettujen tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen markkinoilla.

3) ***Tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelut - suuryritysasiakkaat***

(82) Komissio katsoo, että kuuden suuren yrityksen suuryritysasiakkaille tarjoamat tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelut muodostavat merkitykselliset tuotemarkkinat, jotka ovat maantieteelliseltä laajuudeltaan kansalliset (katso 19 kappale ja sitä seuraavat kappaleet).

(83) Merkitykselliset markkinat ovat jo erittäin keskittyneet, koska vain kuusi suurta pystyvät täyttämään suuryritysten tarpeet kaikissa jäsenvaltioissa. Tämän vuoksi komissio voi katsoa, että ehdotetun PW:n ja C&L:n välisen sulautuman tuloksena joko syntyy tai vahvistuu yksittäinen määräävä markkina-asema tai sitten syntyy tai vahvistuu oligopolistinen määräävä markkina-asema.

(84) Arvioidessaan määräävän markkina-aseman syntymistä tai vahvistumista komissio on käyttänyt osapuolten julkaisemia tietoja, joihin sisältyvät kaikki asiakkaat koosta riippumatta. Komission mielestä tämä on oikea lähestymistapa, koska palkkiotulojen suhteelliset osuudet ovat hyvin samankaltaiset kaikilla kuudella suurella yrityksellä sekä koko asiakaskunnan että pelkästään suuryritysten suhteen laskettuna.

a) **Yhden yrityksen määräävä asema**

(85) Liitteestä I voidaan havaita, että sulautuvien yritysten markkinaosuus ei ylitä 40 prosenttia missään jäsenvaltiossa. Yhdistetyt markkinaosuudet ovat suurimmat Saksassa (38,6 %), Yhdistyneessä kuningaskunnassa (35,1 %) ja Irlannissa (34,1 %), kun taas suurimman kilpailijan KPMG:n osuudet edellä mainituissa maissa ovat 31,9 %, 22,7 % ja 23,6 %. Euroopassa uuden yrityksen markkinaosuus olisi sulautuman jälkeen 31,7 prosenttia suurimman kilpailijan osuuden ollessa 25,9 prosenttia. Näin ollen uudella yrityksellä ei olisi millään kansallisilla markkinoilla liian voimakasta asemaa kilpailijoihin tai asiakkaisiin nähden.

(86) Kuten 69 kappaleessa ja sitä seuraavissa kappaleissa mainittiin, tilintarkastustoimeksianto uusitaan yleensä useiksi vuosiksi ja asiakassuhde voi kestää jopa useita vuosikymmeniä. Tämän markkinoiden joustamattomuuden vuoksi tietyn yksittäisen vuoden markkinaosuuksien lisäksi on tarkasteltava tarjouspyyntöjä ja tehtyjä tarjouksia pidemmällä aikavälillä, jotta voidaan täysin arvioida kuuden suuren yrityksen suuryrityksille tarjoamien palvelujen markkinoilla käytävän kilpailun luonne ja laajuus.

[1] EYVL C 321, 28.10.1996, s. 1

(87) Vaikka tarjouspyyntöjä ei tehdä usein, komission tutkimuksista käy ilmi, että kun asiakas harkitsee tilintarkastustoimiston vaihtamista ja käynnistää tarjousprosessin, muiden kuuden suuren yrityksen joukosta tulee kilpailevia tarjouksia. Asiakkaat ovat hyvin perillä tarjottujen palvelujen hinnasta, laadusta ja arvosta. Rajoittaakseen tiliensä tarkastamisesta vastuussa olevan yrityksen valtaa asiakkaat voivat jossain määrin uhata mahdollisuudella vaihtaa yritystä, koska yleensä tarjouspyyntöihin tulee vastaus kolmelta tai neljältä kuuden suuren ryhmään kuuluvalta yritykseltä.

(88) Viimeaikaisten tarjouspyyntöjen analyysista saadaan seuraavat tulokset:

Kuuden suuren uudet ja menetetyt asiakkaat: ETA 1994–1997

	Uudet (1)	Menetetyt (2)	Nettotulos (3)	Sijoitus (4)
AA	44	20	24	1
KPMG	45	25	20	2
C&L	36	23	13	3
E&Y	26	22	4	4
PW	18	17	1	5
DTTI	18	20	–2	6

Lähde: Deloitte Touche.

(89) Taulukon lukuihin sisältyvät asiakkaiden vaihtuminen sekä kuuden suuren välillä että kuuden suuren ja pienempien tilintarkastusyritysten välillä. Taulukosta ilmenee myös se, että pitkällä aikavälillä monet asiakkaat vaihtavat tilintarkastustoimistoa, ja että ”nettotulosta” laskettaessa C&L ja PW sijoittuivat kuuden suuren joukossa vasta kolmanneksi ja viidenneksi.

(90) Hankittujen uusien asiakkaiden (sarake 1) tarkempi analyysi asettaa kuusi suurta yritystä seuraavaan paremmuusjärjestykseen muilta kuudelta suurelta saatujen asiakkaiden suhteen:

Kuuden suuren kesken vaihtuneet asiakkaat: ETA 1994–1997

	Muilta kuudelta suurelta saadut asiakkaat (1)	Sijoitus (2)
AA	22	1
KPMG	17	2
C&L	17	3
E&Y	13	4
PW	8	5
DTTI	8	5

Lähde: Deloitte Touche.

(91) Tarkastelujakson aikana C&L oli jaetulla toisella sijalla ja PW jaetulla viidennellä sijalla kuuden suuren joukossa.

(92) Seuraavassa taulukossa on esimerkki asiakkaiden vaihtumisesta jäsenvaltion sisällä. Tiedot ovat Yhdistyneestä kuningaskunnasta.

Yhdistyneen kuningaskunnan 1 600 suurimman yrityksen suorittamat tilintarkastajien vaihdot kuuden suuren tilintarkastustoimiston välillä vuosina 1993 – 1997

MISTÄ \ MIHIN	CL	PW	KPMG	E&Y	DTTI	AA	Yhteensä
CL	—	2	6	1	6	4	19
PW	3	—	2	2	1	—	8
KPMG	4	5	—	1	—	7	17
E&Y	3	2	1	—	—	4	10
DTTI	1	3	2	—	—	1	7
AA	1	3	3	1	—	—	8
YHTEENSÄ	12	15	14	5	7	16	69

Lähde: Office of Fair Trading, Yhdistynyt kuningaskunta.

(93) Taulukosta nähdään, että uusien asiakkaiden hankinnassa PW sijoittuu toiseksi (15 uutta) ja C&L neljänneksi (12 uutta). C&L menetti eniten asiakkaita (19). Jos yritykset asetetaan paremmuusjärjestykseen nettotuloksen (hankitut uudet asiakkaat - menetetyt asiakkaat), saadaan seuraava järjestys:

Sijoitus	Yritys	Nettotulos
1	AA	+8
2	PW	+7
3	DTTI	0
4	KPMG	–3
5	E&Y	–5
6	C&L	–7

Päätelmä

(94) Edellä olevat tiedot sekä markkinaosuuksista että kuuden suuren vuosien mittaan käymistä tarjouskilpailuista osoittavat selvästi, että neljän jäljelle jäävän suuren tilintarkastustoimiston kilpailukäyttäytyminen rajoittaa selvästi sulautuman tuloksena syntyvän yrityksen toimintaa. Sulautuma ei tämän vuoksi luo tai vahvista yhteisön alueella yhden yrityksen määräävää asemaa kuuden suuren tilintarkastustoimiston suuryrityksille tarjoamien tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen kansallisilla markkinoilla.

b) **Oligopolistinen määräävä asema**

i) *Olemassa oleva yhteinen määräävä asema*

(95) Aikaisemmissa yhteisön sulautumapäätöksissä, kuten komission päätös 97/26/EY (asia IV/M.619 - Gencor/Lonrho) [1], on kuvailtu ne olemassa olevat piirteet, jotka herättävät epäilyjä yhteisestä määräävästä asemasta oligopolistisilla markkinoilla.

[1] EYVL L 11, 14.1.1997, s. 30, kohta 141.

(96) Kysyntäpuolella kasvu on maltillista ja kysyntä joustamatonta. Tarjontapuoli on erittäin keskittynyttä, markkinat hyvin avoimet ja tuote homogeeninen, tuotantotekniikka kehittynyttä, markkinoille pääsy vaikeaa (mukaan lukien korkeat uponneet kustannukset) ja toimittajilla on rakenteellisia yhteyksiä. Tarjontapuolen ominaisuudet tekevät rinnakkaiskäyttäytymisen helpoksi toimittajille ja tarjoavat siihen kannustimen.

(97) Jotkut näistä piirteistä ovat tyypillisiä kuuden suuren yrityksen suuryrityksille tarjoamien tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen markkinoilla:

aa) Hidastunut kysynnän kasvu

(98) Osapuolten tekemän ilmoituksen mukaan tilintarkastuspalvelujen kysyntä ”lisääntyy koko Euroopan talousalueella, mutta hitaammin kuin eräiden muiden asiantuntijapalvelujen kysyntä”. Osapuolten arvioiden mukaan ”tulevaisuudessa kasvua esiintyy muiden kuin lakisääteisten tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen alalla. Sitä vastoin liikkeenjohdon konsulttipalvelujen kysynnän ennustetaan lisääntyvän voimakkaasti kaikkialla Euroopassa”. On selvää, että kuuden suuren yrityksen suuryrityksille tarjoamien tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen markkinat eivät kasva merkittävästi lähitulevaisuudessa. Koska asiakaspohjan muodostavat yritykset ovat kooltaan hyvin suuria, kasvua ei saada aikaan asiakasyritysten määrän lisääntymisellä. Yhteenvetona voidaan todeta, että merkityksellisillä markkinoilla esiintynee korkeintaan hidasta kysynnän lisääntymistä.

bb) Kysynnän hintajousto

(99) Kysynnän hintajousto on alhainen merkityksellisillä markkinoilla. Tämä johtuu siitä, että asiakkaat joutuvat lain mukaan ostamaan tilintarkastuspalveluja, tilintarkastustoimiston vaihtamisesta aiheutuu kustannuksia (katso edellä) ja joka tapauksessa tilintarkastus- ja kirjanpitopalveluista maksetut palkkiot ovat vain hyvin pieni osa näiden suuryritysten kokonaiskustannuksista. Asiakasyritykset pitävät sitä paitsi hintaa vähiten tärkeänä perusteena tilintarkastustoimistoa valittaessa. Kysynnällä on kuitenkin jonkin verran hintajoustoa, koska kuten 88 kohdassa mainittiin, asiakkaat vaihtavat tarjouspyyntöjen seurauksena joskus tilintarkastustoimistoa.

cc) Tuotteiden homogeenisuus, markkinoiden avoimuus ja uusien innovaatioiden alhainen määrä

(100) Tilintarkastuspalvelut ovat suhteellisen homogeenisia, koska tilintarkastukseen kuuluvat aina vakiotarkastukset, analyysit, raportointi ja muut kansallisten säännösten mukaiset ja alan itsesääntelyn tuloksena syntyneet keskeiset elementit. Komission tutkimukset ovat osoittaneet, että valtaosa asiakkaista pitää kaikkia kuutta suurta tilintarkastusyritystä toisiaan korvaavina. Komissio on tutkimuksissaan havainnut myös sen, että hinnoittelu on suurelta osin avointa ja kuusi suurta yritystä tietää melko hyvin, mitkä ovat muiden suurten yritysten tilintarkastuspalvelujen tuntiveloitukset. Tiedot palkoista ja muista työvoimakustannuksista, jotka muodostavat yli puolet tilintarkastustoimistojen kokonaiskuluista, ovat kaikkien kuuden suuren yrityksen tiedossa johtuen rekrytoinnin avoimuudesta ja työntekijöiden siirtymisestä yrityksestä toiseen. Joissakin maissa on myös avoimuutta lisääviä tekijöitä, kuten tilintarkastuspalkkioiden julkaiseminen asiakasyritysten tilinpäätöksissä (Yhdistynyt kuningaskunta) ja eräiden maiden lainsäädännössä esiintyvä vaatimus kahdesta riippumattomasta tilintarkastajasta. Tilintarkastus- ja kirjanpitopalveluissa sovellettavat menetelmät muuttuvat vain vähän ajan kuluessa, eikä alalla tehdä paljon innovaatioita.

dd) Toimittajien väliset rakenteelliset yhteydet

(101) Toimittajien väliset taloudelliset tai rakenteelliset yhteydet voivat vahvistaa oligopolistista määräävää asemaa. Tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen alalla esiintyy näitä yhteyksiä, koska alan ammatillisesta itsesääntelystä huolehtivat yhteisöt, joiden jäseniä tilintarkastustoimistot ovat (katso 78, 79 ja 80 kappale). Tilintarkastustoimistoilla on edustajat itsesääntelystä vastuussa olevissa yhteisöissä ja nämä edustajat kokoontuvat säännöllisesti keskustelemaan ja tekemään päätöksiä ”itsesääntelyyn liittyvistä asioista, jotka ovat keskeisen tärkeitä kaikille alan edustajille. Koska isoimmat yritykset ovat erittäin vaikutusvaltaisessa asemassa standardeja laadittaessa (katso 79 kappale), ne voivat käyttää asemaansa kehittääkseen standardit, jotka voivat käytännössä edesauttaa niiden välisen oligopolistisen tai yhteisen määräävän aseman luomista.

(102) Tämän vuoksi on selvää, että kuuden suuren yrityksen suuryrityksille tarjoamien tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen markkinoihin liittyy jossain määrin piirteitä, jotka voivat edistää yhteisen määräävän aseman syntymistä.

(103) Komissio ei ole kuitenkaan löytänyt selviä todisteita tällaisesta määräävästä asemasta kuuden suuren välisillä markkinoilla. Komission tutkimusten mukaan kuuden suuren toimiston suuryritysasiakkaat eivät katsoneet markkinoilla esiintyvän yhteistä määräävää asemaa. Yleisesti ottaen useamman kuin kolmen tai neljän toimittajan yhteinen määräävä asema ei ole todennäköinen pelkästään sen vuoksi, että keskinäiset suhteet

muodostuisivat monimutkaisiksi ja sen myötä tulisi kiusaus poiketa yhteisistä toimintatavoista. Tällainen tilanne on epävakaa ja ajan mittaan kestämätön. Lisäksi kuten edellä esitettiin, kuuden suuren yrityksen suuryrityksille tarjoamien tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen markkinoilla näyttää esiintyvän kilpailua pitkällä aikavälillä, koska asiakkaat jättävät joskus tarjouspyyntöjä ja siirtyvät joskus toisen kuuteen suureen kuuluvan tilintarkastustoimiston asiakkaiksi.

(104) Yhteisöjen tuomioistuimen yhdistetyissä asioissa C-68/94 ja C-30/95, Ranska v. komissio sekä SCPA ja EMC v. komissio, 31 päivänä maaliskuuta 1998 antamassa tuomiossa ([1]) joka koskee asiaa Kali und Salz/MdK/Treuhand (IV/M.308) ([2]), painotetaan, että komissiolla on raskas todistustaakka, jos se katsoo, että oligopolistisilla markkinoilla esiintyy yhteistä määräävää asemaa.

(105) Yhteisöjen tuomioistuin katsoi, että vaikka oligopolistiset markkinat ovat suuressa määrin keskittyneet, sen perusteella ei vielä voida päätellä, onko yrityksillä yhteinen määräävä asema. Lisäksi tuomiosta ilmenee, että on oltava hyvin vahvat todisteet kilpailun puuttumisesta niiden toimittajien välillä, joilla katsotaan olevan yhdessä määräävä asema. Niin ikään on oltava selvät todisteet siitä, että muiden toimittajien (jos sellaisia on kyseisillä markkinoilla) mahdollisuudet kilpailla ovat heikot.

(106) Edellä esitetyn perusteella komissio katsoo, ettei ole riittäviä todisteita siitä, että suunniteltu keskittymä vahvistaa kuuden suuren yrityksen suuryrityksille tarjoamien tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen markkinoilla vallitsevaa oligopolistista määräävää asemaa.

ii) *Yhteisen määräävän aseman luominen*

(107) Komissio on tutkinut, keskittyykö tarjonta sulautuman jälkeen niin paljon, että sen tuloksena syntyy yhteinen määräävä asema.

aa) Markkinoiden rakenne kahden sulautuman jälkeen (PW/C&L ja KPMG/E&Y)

(108) Komissio tutki mahdollista yhteisen määräävän aseman syntymistä kuuden suuren yrityksen suuryrityksille tarjoamien tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen markkinoilla ja laati ”kahden sulautuman skenaarion” sen jälkeen, kun KPMG ja E&Y ilmoittivat yhdessä komissiolle 23 päivänä joulukuuta 1997 aikovansa sulautua maailmanlaajuisesti. Komissio katsoi soveliaaksi analysoida ehdotettua PW:n ja C&L:n keskittymää yhdessä KPMG:n ja E&Y:n välisen toimenpiteen kanssa, koska sulautuma-asetuksen mukaan sulautuman vaikutuksia arvioitaessa on otettava huomioon markkinoiden tuleva kehitys ja paitsi sulautuman aiheuttamat muutokset myös uudet tulokkaat markkinoille, markkinoiden vapautuminen, tuoteinnovaatiot ja niin edelleen. KPMG:n ja E&Y:n välinen sopimus oli hyvin markkinoiden tiedossa.

(109) Tässä ”kahden sulautuman skenaariossa” kahden suurimman yrityksen yhdistetyt markkinaosuudet merkityksellisillä markkinoilla olisivat olleet hyvin suuret sekä kansallisella ja yhteisön tasolla että myös maailmanlaajuisesti. Nämä kaksi sulautuman tuloksena syntynyttä yritystä olisivat olleet suurimmat tilintarkastusyritykset kaikissa jäsenvaltioissa kahta lukuun ottamatta, ja niiden markkinaosuudet olisivat selvästi suuremmat kuin muiden jäljelle jäävien toimittajien.

(110) Ottaen huomioon yritysten suuret yhdistetyt markkinaosuudet sulautuman jälkeen ja kyseisten markkinoiden erityispiirteet, jotka on kuvattu 98—101 kappaleessa, komissio katsoi alustavasti, että PW:n ja C&L:n sulautuma keskittäisi tarjontaa siinä määrin, että yhdessä KPMG:n ja E&Y:n välisen sulautuman kanssa se täyttäisi yhteisen määräävän aseman edellytykset. KPMG ja E&Y julkaisivat kuitenkin 13 päivänä helmikuuta 1997 ilmoituksen, jonka mukaan ne olivat yhdessä päättäneet peruuttaa sulautumasuunnitelmansa.

(111) PW:n ja C&L:n sulautuma voisi periaatteessa johtaa määräävässä asemassa olevan oligopolin syntymiseen, johon liittyy kaikkien tai lähes kaikkien jäljellä olevien ”viiden suuren” samankaltaista toimintaa. Toinen vaihtoehto olisi määräävässä asemassa oleva duopoli, jolloin kaksi suurinta yritystä toimisivat samankaltaisesti ja pienemmät yritykset olisivat ahdistetussa asemassa.

i) *Oligopolistinen määräävä asema*

(112) Riski oligopolistisen määräävän aseman syntymisestä johtuu pääasiassa markkinoiden yleisistä piirteistä, jotka kuvattiin 98—101 kappaleessa. Riskiä lisää vielä eräs edellä 74 kappaleessa kuvattu markkinoille ominainen piirre, eli tilintarkastustoimistojen asiakassuhteiden pitkäaikaisuus. Asiakas voi periaatteessa valita kuuden suuren tilintarkastustoimiston välillä, mutta edellä esitettyjen syiden vuoksi tilintarkastajaa ei useinkaan kannata vaihtaa pitkän ajan kuluessa. Useat asiakkaat ovat ilmoittaneet, että kun ne katsovat ajankohdan sopivaksi tarjousten pyytämiseen muilta tilintarkastustoimistoilta, ratkaisevalla hetkellä yleensä vain kolme tai neljä kuudesta suuresta yrityksestä katsotaan sopiviksi. Tästä seuraa, että jos kuuden suuren yrityksen suuryrityksille tarjoamien tilintarkastuspalvelujen markkinoilla toimivien tilintarkastustoimistojen määrä vähenee, se voi lisätä riskiä yhteisen määräävän aseman syntymiseen.

([1]) Kok. 1998, s. I-1375.
([2]) Komission päätös 94/449/EY (EYVL L 186, 21.7.1994, s. 38).

(113) Komission suorittamien tutkimusten perusteella sulautuma ei kuitenkaan johtaisi oligopolistiseen määräävään asemaan. Kuten edellä 103 kappaleessa selitettiin, useamman kuin kolmen tai neljän toimittajan yhteinen määräävä asema on liian monimutkainen ja epävakaa säilyäkseen pitkällä aikavälillä. Lisäksi nykyisten kuuden suuren välillä näyttää olevan kilpailua tarjousten muodossa, vaikka tarjouspyyntöjä tuleekin melko harvoin ja vaikka vain kolme tai neljä kuudesta suuresta yrityksestä yleensä osallistuu tiettyyn tarjouskilpailuun. Ei ole todennäköistä, että kilpailukykyiset tarjoukset häviäisivät kokonaan tai vähenisivät merkittävästi, jos markkinoilla olisi kuuden sijasta viisi toimittajaa. Tämä tilanne eroaa "kahden sulautuman" skenaarion lopputuloksesta, jota komissio ensin arvioi. Kahden sulautuman jälkeen asiakkailla olisi ollut tarjouspyyntöjä tehdessään nykyisen kolmen tai neljän tilintarkastustoimiston sijasta vielä vähemmän tai ei ollenkaan todellista valinnanvaraa.

ii) *Duopolistinen määräävä asema*

(114) Liitteestä II ilmenevät kahden suurimman tilintarkastusyrityksen markkinaosuudet ennen sulautumaa ja sen jälkeen (vain PW:n ja C&L:n sulautuma) merkityksellisillä kansallisilla, Euroopan ja koko maailman markkinoilla. Sulautuman jälkeinen yhdistetty markkinaosuus on 57,6 prosenttia yhteisön alueella, 50 prosenttia maailmanlaajuisesti ja 51,1 – 70,5 prosenttia yksittäisissä jäsenvaltioissa.

(115) Komissio ei ole tutkimustensa aikana kuitenkaan tullut siihen lopputulokseen, että PW:n ja C&L:n sulautuma loisi nykyisen markkinarakenteen vallitessa duopolistisen määräävän aseman.

(116) Vaikka PW:n ja C&L:n sulautuman tuloksena syntynyt yritys on suurin tai toiseksi suurin yritys kaikissa jäsenvaltioissa Itävaltaa lukuun ottamatta, toinen näistä kahdesta kansallisesti suurimmasta yrityksestä vaihtelee suuresti yhteisön alueella. Niissä 15 jäsenvaltiossa, joissa PW/C&L olisi suurin tai toiseksi suurin yritys, toinen olisi KPMG kahdeksassa maassa, E&Y kolmessa maassa, AA kolmessa maassa ja DTTI yhdessä maassa (katso liite II).

(117) Kuten liitteestä III voidaan nähdä, sulautuman jälkeen toiseksi ja kolmanneksi suurimman yrityksen markkinaosuuksien ero ei ole merkittävä. Se on yli 10 prosenttia vain kahdessa jäsenvaltiossa, Saksassa ja Espanjassa. Koko yhteisön alueella ero on niukasti yli 10 prosenttia ja maailmanlaajuisesti kolme prosenttia. Toiseksi ja kolmanneksi suurimman yrityksen markkinaosuudet ovat sen verran lähellä toisiaan, että PW:n ja C&L:n sulautuman tuloksena syntynyt yritys ei voi perustaa strategiaansa duopolistiseen määräävään asemaan, jolloin se saattaisi kolmanneksi suurimman ja sitä pienemmät yritykset ahdistettuun asemaan.

(118) Vaikka jokainen valtio muodostaa erilliset maantieteelliset markkinat tilintarkastus- ja kirjanpitopalvelujen tarjoamiselle (katso edellä 19 kappale ja sitä seuraavat kappaleet), uuden yrityksen ei kannattaisi toimia samalla tavoin jokaisessa valtiossa, koska liiketoimintaa harjoitettaessa joka valtiossa pitäisi ottaa eri yritys huomioon (valtiosta riippuen joko KPMG, AA, E&Y tai DTTI). Ei voida olettaa, että yritys haluaisi hyötyä yhdenmukaistetuista toimintatavoista yhdessä valtiossa, kun se tietäisi, että toisessa valtiossa samankaltainen toiminta eri yrityksen kanssa olisi itselle haitallista. Tällainen monen yrityksen välinen yhdenmukaistettu toiminta loisi ainakin pitkällä aikavälillä kestämättömän tilanteen.

iii) *Päätelmä*

(119) Koska toimittajia on sulautuman jälkeen vielä viisi, ja koska nämä viisi toimittajaa todennäköisesti osallistuvat tarjouskilpailuihin, jotka pitävät yllä kilpailua merkityksellisillä markkinoilla, ja koska sulautuman jälkeen millään kahdella yrityksellä ei ole selvää johtavaa asemaa markkinoilla, komissio ei ole löytänyt pitäviä todisteita, jotka osoittaisivat, että sulautuma loisi oligopolistisen tai duopolistisen määräävän aseman tai vahvistaisi tällaista olemassa olevaa asemaa yhteisön alueella millään kansallisilla markkinoilla, joilla kuusi suurta tilintarkastustoimistoa tarjoavat tilintarkastus- ja kirjanpitopalveluita suuryrityksille.

4) ***Veroneuvonta, yritysjohdon konsulttipalvelut, yritysten konkurssipalvelut, yritysrahoituksen palvelut***

a) **Veroneuvonta**

(120) Tilintarkastustoimistot kilpailevat voimakkaasti toistensa sekä asianajotoimistojen ja pankkien kanssa. Jos markkinaosuuksia laskettaessa otetaan huomioon kaikki toimittajat, ainoat jäsenvaltiot, joissa yhdistetyt markkinaosuudet ylittävät 15 prosenttia ovat Espanja (19,2 %) ja Irlanti (18,6 %).

b) **Yritysjohdon konsulttipalvelut**

(121) Yhdistetyt markkinaosuudet eivät ylitä 15:ttä prosenttia missään jäsenvaltiossa. Tällä alalla kilpailevat muut kirjanpitoalan yritykset ja maailmanlaajuisesti tunnetut erikoistuneet yritykset, kuten McKinsey, Bain and Co, Boston Consulting Group ja niin edelleen.

c) **Yritysten konkurssipalvelut**

(122) Yhdistetyt markkinaosuudet ylittävät 15 prosenttia ainoastaan yhdessä jäsenvaltiossa, Yhdistyneessä kuningaskunnassa (25,8 %). Kilpailijoihin kuuluvat asianajajat ja muut yritykset sekä tilintarkastajat.

d) **Yritysten rahoitusneuvonta**

(123) Yhdistetyt markkinaosuudet jäävät selvästi alle 15 prosentin kaikissa jäsenvaltioissa. Ilmoituksen tehneet osapuolet kilpailevat suurimpien liike- ja investointipankkien kanssa.

e) **Päätelmä**

(124) Sulautuma ei luo tai vahvista määräävää asemaa edellä mainituilla neljällä markkina-alueella yhteisössä.

VI. PÄÄTELMÄ

(125) Edellä esitetyn perusteella voidaan todeta, että ehdotetulla toimenpiteellä ei luoda tai vahvisteta sellaista määräävää asemaa, jonka seurauksena tehokas kilpailu yhteismarkkinoilla tai niiden merkittävällä osalla olennaisesti estyy. Toimenpide julistetaan sulautuma-asetuksen 2 artiklan 2 kohdan ja ETA-sopimuksen 57 artiklan nojalla yhteismarkkinoille soveltuvaksi,

ON TEHNYT TÄMÄN PÄÄTÖKSEN:

1 artikla

Price Waterhousen ja Coopers and Lybrandin ehdotettu keskittymä, josta ilmoitettiin 11 päivänä joulukuuta 1997, julistetaan yhteismarkkinoille ja ETA-sopimuksen toimintaan soveltuvaksi.

2 artikla

Tämä päätös on osoitettu seuraaville yrityksille:

Coopers & Lybrand
1, Embankment Place
UK-London WC2N 6NN

Price Waterhouse
Southwark Towers
32, London Bridge Street
UK-London SE1 9SY

Tehty Brysselissä 20 päivänä toukokuuta 1998.

Komission puolesta
Karel VAN MIERT
Komission jäsen

LIITE I

(%)

	Arvioitu osuus kokonaistuloista							Markkinoiden rakenne ennen C&L:n ja PW:n sulautumaa		Markkinoiden rakenne C&L:n ja PW:n sulautuman jälkeen	
	Coopers & Lybrand	Price Waterhouse	**C&L + PW**	Ernst & Young	KPMG	Arthur Andersen	Deloitte Touche	Suurimman yrityksen markkina-osuus ennen sulautumaa	Suurin yritys	Suurimman yrityksen markkinaosuus sulautuman jälkeen	Suurin yritys
Itävalta	10,0	10,6	**20,6**	23,1	31,6	8,9	15,8	31,6	KPMG	31,6	KPMG
Belgia	17,6	11,1	**28,7**	26,4	19,5	12,1	13,2	26,4	Ernst & Young	28,7	C&L + PW
Tanska	17,9	8,6	**26,5**	13,8	29,3	8,5	21,9	29,3	KPMG	29,3	KPMG
Suomi	29,2	3,5	**32,7**	15,1	29,5	14,9	7,8	29,5	KPMG	32,7	C&L + PW
Ranska	14,3	11,2	**25,5**	13,3	34,5	15,7	11,0	34,5	KPMG	34,5	KPMG
Saksa	33,5	5,1	**38,6**	11,4	31,9	9,5	8,6	33,5	Coopers & Lybrand	38,6	C&L + PW
Kreikka	18,9	8,1	**27,0**	15,7	17,2	27,3	12,8	27,3	Arthur Andersen	27,3	Arthur Andersen
Islanti	10,2	0,0	**0,0**	N/C	> 20	10,2	10,2				
Irlanti	14,5	19,6	**34,1**	14,8	23,6	13,4	14,0	23,6	KPMG	34,1	C&L + PW
Italia	16,1	12,6	**28,7**	18,7	16,5	25,1	11,1	25,1	Arthur Andersen	28,7	C&L + PW
Liechtenstein	< 10	ei saatavissa	**0,0**	ei saatavissa	ei saatavissa	ei saatavissa	ei saatavissa				
Luxemburg	19,0	11,0	**30,0**	15,0	13,0	8,0	23,0	23,0	Deloitte Touche	30,0	C&L + PW
Alankomaat	23,1	3,0	**26,1**	25,0	26,6	2,9	19,4	26,6	KPMG	26,6	KPMG
Norja	20,6	6,9	**27,5**	23,6	16,1	17,0	15,8	23,6	Ernst & Young	27,5	C&L + PW
Portugali	17,7	14,8	**32,5**	26,3	13,0	22,1	6,1	26,3	Ernst & Young	32,5	C&L + PW
Espanja	12,5	18,6	**31,1**	16,1	14,0	31,7	7,1	31,7	Arthur Andersen	31,7	Arthur Andersen
Ruotsi	30,0	4,0	**4,0**	23,0	27,0	5,0	11,0	30,0	Coopers & Lybrand	30,0	Coopers & Lybrand
Yhdistynyt kuningaskunta	19,3	15,8	**35,1**	16,6	22,7	13,1	12,5	22,7	KPMG	35,1	C&L + PW
Eurooppa	21,9	9,9	**31,7**	15,7	25,9	13,8	12,7	25,9	KPMG	31,7	C&L + PW
Koko maailma	18,0	12,0	**30,0**	17,0	20,0	17,0	16,0	20,0	KPMG	30,0	C&L + PW

Lähde: CO-lomakkeella ilmoitetut IAB:n luvut, s. 34.

LIITE II

(%)

	Arvioitu osuus kokonaistuloista							Markkinoiden rakenne ennen C&L:n ja PW:n sulautumaa				Markkinoiden rakenne C&L:n ja PW:n sulautuman jälkeen			
	Coopers & Lybrand	Price Water-house	**C&L + PW**	Ernst & Young	KPMG	Arthur Andersen	Deloitte Touche	**Kahden suurimman yrityksen markkina-osuudet ennen sulautumaa**	Suurimman yrityksen markkina-osuus	Suurin yritys	Toiseksi suuriman yrityksen markkina-osuus	Toiseksi suurin yritys	**Kahden suurimman yrityksen markkina-osuudet sulautuman jälkeen**	Suurimman yrityksen markkinaosuus	Suurin yritys	Toiseksi suurimman yrityksen markkina-osuus	Toiseksi suurin yritys
Itävalta	10,0	10,6	**20,6**	23,1	31,6	8,9	15,8	**54,7**	31,6	KPMG	23,1	Ernst & Young	**54,7**	31,6	KPMG	23,1	Ernst & Young
Belgia	17,6	11,1	**28,7**	26,4	19,5	12,1	13,2	**45,9**	26,4	Ernst & Young	19,5	KPMG	**55,1**	28,7	C&L + PW	26,4	Ernst & Young
Tanska	17,9	8,6	**26,5**	13,8	29,3	8,5	21,9	**51,2**	29,3	KPMG	21,9	Deloitte Touche	**55,8**	29,3	KPMG	26,5	C&L + PW
Suomi	29,2	3,5	**32,7**	15,1	29,5	14,9	7,8	**58,7**	29,5	KPMG	29,2	Coopers & Lybrand	**62,2**	32,7	C&L + PW	29,5	KPMG
Ranska	14,3	11,2	**25,5**	13,3	34,5	15,7	11,0	**50,2**	34,5	KPMG	15,7	Arthur Andersen	**60,0**	34,5	KPMG	25,5	C&L + PW
Saksa	33,5	5,1	**38,6**	11,4	31,9	9,5	8,6	**65,4**	33,5	Coopers & Lybrand	31,9	KPMG	**70,5**	38,6	C&L + PW	31,9	KPMG
Kreikka	18,9	8,1	**27,0**	15,7	17,2	27,3	12,8	**46,2**	27,3	Arthur Andersen	18,9	Coopers & Lybrand	**54,3**	27,3	Arthur Andersen	27,0	C&L + PW
Islanti	10,2	0,0	**0,0**	N/C	> 20	10,2	10,2										
Irlanti	14,5	19,6	**34,1**	14,8	23,6	13,4	14,0	**43,2**	23,6	KPMG	19,6	Price Water-house	**57,7**	34,1	C&L + PW	23,6	KPMG
Italia	16,1	12,6	**28,7**	18,7	16,5	25,1	11,1	**43,8**	25,1	Arthur Andersen	18,7	Ernst & Young	**53,8**	28,7	C&L + PW	25,1	Arthur Andersen
Liechtenstein	< 10	N/C	**0,0**	N/C	N/C	N/C	N/C										
Luxemburg	19,0	11,0	**30,0**	15,0	13,0	8,0	23,0	**42,0**	23,0	Deloitte Touche	19,0	Coopersd & Lybrand	**53,0**	30,0	C&L + PW	23,0	Deloitte Touche
Alankomaat	23,1	3,0	**26,1**	25,0	26,6	2,9	19,4	**51,6**	26,6	KPMG	25,0	Ernst & Young	**52,7**	26,6	KPMG	26,1	C&L + PW
Norja	20,6	6,9	**27,5**	23,6	16,1	17,0	15,8	**44,2**	23,6	Ernst & Young	20,6	Coopers & Lybrand	**51,1**	27,5	C&L + PW	23,6	Ernst & Young

(%)

	Arvioitu osuus kokonaistuloista							Markkinoiden rakenne ennen C&L:n ja PW:n sulautumaa					Markkinoiden rakenne C&L:n ja PW:n sulautuman jälkeen				
	Coopers & Lybrand	Price Water-house	**C&L + PW**	Ernst & Young	KPMG	Arthur Andersen	Deloitte Touche	**Kahden suurimman yrityksen markkina-osuudet ennen sulautumaa**	Suurimman yrityksen markkina-osuus	Suurin yritys	Toiseksi suuriman yrityksen markkina-osuus	Toiseksi suurin yritys	**Kahden suurimman yrityksen markkina-osuudet sulautuman jälkeen**	Suurimman yrityksen markkinaosuus	Suurin yritys	Toiseksi suurimman yrityksen markkina-osuus	Toiseksi suurin yritys
Portugali	17,7	14,8	**32,5**	26,3	13,0	22,1	6,1	**48,4**	26,3	Ernst & Young	22,1	Arthur Andersen	**58,8**	32,5	C&L + PW	26,3	Ernst & Young
Espanja	12,5	18,6	**31,1**	16,1	14,0	31,7	7,1	**50,3**	31,7	Arthur Andersen	18,6	Price Water-house	**62,8**	31,7	Arthur Andersen	31,1	C&L + PW
Ruotsi	30,0	4,0	**4,0**	23,0	27,0	5,0	11,0	**57,0**	30,0	C&L Sweden	27,0	KPMG	**57,0**	30,0	C&L Sweden	27,0	KPMG
Yhdistynyt kuningas-kunta	19,3	15,8	**35,1**	16,6	22,7	13,1	12,5	**42,0**	22,7	KPMG	19,3	Coopers & Lybrand	**57,8**	35,1	C&L + PW	22,7	KPMG
Eurooppa	21,9	9,9	**31,7**	15,7	25,9	13,8	12,7	**47,8**	25,9	KPMG	21,9	Coopers & Lybrand	**57,6**	31,7	C&L + PW	25,9	KPMG
Koko maailma	18,0	12,0	**30,0**	17,0	20,0	17,0	16,0	**38,0**	20,0	KPMG	18,0	Coopers & Lybrand	**50,0**	30,0	C&L + PW	20,0	KPMG

Lähde: CO-lomakkeella ilmoitetut IAB:n luvut, s. 34.

LIITE III

(%)

	Arvioitu osuus kokonaistuloista							Markkinoiden rakenne ennen C&L:n ja PW:n sulautumaa								Markkinoiden rakenne C&L:n ja PW:n sulautuman jälkeen							
	Coopers & Lybrand	Price Waterhouse	**C&L + PW**	Ernst & Young	KPMG	Arthur Andersen	Deloitte Touche	**Kolmen suurimman yrityksen markkinaosuudet ennen sulautumaa**	Suurimman yrityksen markkinaosuus	Suurin yritys	Toiseksi suurimman yrityksen markkinaosuus	Toiseksi suurin yritys	Kolmanneksi suurimman yrityksen markkinaosuus	Kolmanneksi suurin yritys		**Kolmen suurimman yrityksen markkinaosuudet sulautuman jälkeen**	Suurimman yrityksen markkinaosuus	Suurin yritys	Toiseksi suurimman yrityksen markkinaosuus	Toiseksi suurin yritys	Kolmanneksi suurimman yrityksen markkinaosuus	Kolmanneksi suurin yritys	
Itävalta	10,0	10,6	**20,6**	23,1	31,6	8,9	15,8	**70,5**	31,6	KPMG	23,1	Ernst & Young	15,8	Deloitte Touche		**75,3**	31,6	KPMG	23,1	Ernst & Young	20,6	C&L + PW	
Belgia	17,6	11,1	**28,7**	26,4	19,5	12,1	13,2	**63,5**	26,4	Ernst & Young	19,5	KPMG	17,6	Coopers & Lybrand		**74,6**	28,7	C&L + PW	26,4	Ernst & Young	19,5	KPMG	
Tanska	17,9	8,6	**26,5**	13,8	29,3	8,5	21,9	**69,1**	29,3	KPMG	21,9	Deloitte Touche	17,9	Coopers & Lybrand		77,7	29,3	KPMG	26,5	C&L + PW	21,9	Deloitte Touche	
Suomi	29,2	3,5	**32,7**	15,1	29,5	14,9	7,8	**73,8**	29,5	KPMG	29,2	Coopers & Lybrand	15,1	Ernst & Young		**77,3**	32,7	C&L + PW	29,5	KPMG	15,1	Ernst & Young	
Ranska	14,3	11,2	**25,5**	13,3	34,5	15,7	11,0	**64,5**	34,5	KPMG	15,7	Arthur Andersen	14,3	Coopers & Lybrand		**75,7**	34,5	KPMG	25,5	C&L + PW	15,7	Arthur Andersen	
Saksa	33,5	5,1	**38,6**	11,4	31,9	9,5	8,6	**76,8**	33,5	Coopers & Lybrand	31,9	KPMG	11,4	Ernst & Young		**81,9**	38,6	C&L + PW	31,9	KPMG	11,4	Ernst & Young	
Kreikka	18,9	8,1	**27,0**	15,7	17,2	27,3	12,8	**63,4**	27,3	Arthur Andersen	18,9	Coopers & Lybrand	17,2	KPMG		**71,5**	27,3	Arthur Andersen	27,0	C&L + PW	17,2	KPMG	
Islanti	10,2	0,0	**0,0**	ei saata-vissa	> 20	10,2	10,2	**0,0**															
Irlanti	14,5	19,6	**34,1**	14,8	23,6	13,4	14,0	**58,0**	23,6	KPMG	19,6	Price Waterhouse	14,8	Ernst & Young		**72,5**	34,1	C&L + PW	23,6	KPMG	14,8	Ernst & Young	
Italia	16,1	12,6	**28,7**	18,7	16,5	25,1	11,1	**60,3**	25,1	Arthur Andersen	18,7	Ernst & Young	16,5	KPMG		**72,5**	28,7	C&L + PW	25,1	Arthur Andersen	18,7	Ernst & Young	

(%)

	Arvioitu osuus kokonaistuloista							Markkinoiden rakenne ennen C&L:n ja PW:n sulautumaa					Markkinoiden rakenne C&L:n ja PW:n sulautuman jälkeen				
	Coopers & Lybrand	Price Waterhouse	**C&L + PW**	Ernst & Young	KPMG	Arthur Andersen	Deloitte Touche	**Kolmen suurimman yrityksen markkinaosuudet ennen sulautumaa**	Suurimman yrityksen markkinaosuus	Suurin yritys	Toiseksi suurimman yrityksen markkinaosuus	Toiseksi suurin yritys	Kolmanneksi suurimman yrityksen markkinaosuus	Kolmanneksi suurin yritys	**Kolmen suurimman yrityksen markkinaosuudet sulautuman jälkeen**	Suurimman yrityksen markkinaosuus	Suurin yritys	Toiseksi suurimman yrityksen markkinaosuus	Toiseksi suurin yritys	Kolmanneksi suurimman yrityksen markkinaosuus	Kolmanneksi suurin yritys
Liechtenstein	< 10	ei saatavissa	**0,0**	ei saatavissa	ei saatavissa	ei saatavissa	ei saatavissa	**0,0**													
Luxemburg	19,0	11,0	**30,0**	15,0	13,0	8,0	23,0	**57,0**	23,0	Deloitte Touche	19,0	Coopers & Lybrand	15,0	Ernst & Young	**68,0**	30,0	C&L + PW	23,0	Deloitte Touche	15,0	Ernst & Young
Alankomaat	23,1	3,0	**26,1**	25,0	26,6	2,9	19,4	**74,7**	26,6	KPMG	25,0	Ernst & Young	23,1	Coopers & Lybrand	77,7	26,6	KPMG	26,1	C&L + PW	25,0	Ernst & Young
Norja	20,6	6,9	**27,5**	23,6	16,1	17,0	15,8	**61,2**	23,6	Ernst & Young	20,6	Coopers & Lybrand	17,0	Arthur Andersen	**68,1**	27,5	C&L + PW	23,6	Ernst & Young	17,0	Arthur Andersen
Portugali	17,7	14,8	**32,5**	26,3	13,0	22,1	6,1	**66,1**	26,3	Ernst & Young	22,1	Arthur Andersen	17,7	Coopers & Lybrand	**80,9**	32,5	C&L + PW	26,3	Ernst & Young	22,1	Arthur Andersen
Espanja	12,5	18,6	**31,1**	16,1	14,0	31,7	7,1	**66,4**	31,7	Arthur Andersen	18,6	Price Waterhouse	16,1	Ernst & Young	**78,9**	31,7	Arthur Andersen	31,1	C&L + PW	16,1	Ernst & Young
Ruotsi	30,0	4,0	**4,0**	23,0	27,0	5,0	11,0	**80,0**	30,0	C&L Sweden	27,0	KPMG	23,0	Ernst & Young	**80,0**	30,0	C&L Sweden	27,0	KPMG	23,0	Ernst & Young
Yhdistynyt kuningaskunta	19,3	15,8	**35,1**	16,6	22,7	13,1	12,5	**58,6**	22,7	KPMG	19,3	Coopers & Lybrand	16,6	Ernst & Young	**74,4**	35,1	C&L + PW	22,7	KPMG	16,6	Ernst & Young
Eurooppa	21,9	9,9	**31,7**	15,7	25,9	13,8	12,7	**63,5**	25,9	KPMG	21,9	Coopers & Lybrand	15,7	Ernst & Young	**73,3**	31,7	C&L + PW	25,9	KPMG	15,7	Ernst & Young
Koko maailma	18,0	12,0	**30,0**	17,0	20,0	17,0	16,0	**55,0**	20,0	KPMG	18,0	Coopers & Lybrand	17,0	Ernst & Young	**67,0**	30,0	C&L + PW	20,0	KPMG	17,0	Ernst & Young

Lähde: CO-lomakkeilla ilmoitetut IAB:n luvut, s. 34.